

Debreceni Egyetem
Műszaki Kar
Építésmérnöki tanszék

Nagykunsági majorságok beépítései

Készítette: **Boda István** építésmérnök hallgató

Belső konzulens: Falvai Balázs
Tanszékvezető: Prof. Puhl Antal Habil DLA

Debrecen
2012.

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	1
1. Bevezetés	2
1.1 A dolgozat előzménye.....	2
1.2 A dolgozat célja.....	2
2. A majorságok kialakulásához vezető út	3
2.1 Történelmi háttér.....	3
2.2. Szociológiai háttér.....	3
2.3. Az építészet feladatai Magyarországon a 18-ik században	4
2.3.1. Az uradalmi főtisztok szerepe az építkezésekben	5
3. Majorságok általános bemutatása	7
3.1. Majorságok felépítése, működése	7
3.2. Majorok kialakításának szempontjai	9
4. Vizsgálatok.....	12
4.1. Vizsgálati módszerek.....	12
4.2. Majorságok vizsgálata.....	14
4.2.1. Tájékozás	14
4.2.2. Telekforma.....	16
4.2.3. Fasorok és árkok szerepe	19
4.2.4. Beépítési típusok.....	21
4.2.5. Udvar.....	25
4.2.6. Kert, erdők.....	28
5. Építészeti előképek.....	31
5.1. Egy német birtokközpont felépítése.....	31
5.2. Törökhódoltságtól mentes területek birtokai.....	32
6. Megállapítások.....	35
6.1. Fejlődéstörténeti összefoglalás.....	35
6.2. Az örökség, tanulság.....	36
7. Köszönetnyilvánítás.....	41
8. Függelék.....	42
9. Hivatkozások.....	49
10. Képjegyzék.....	50

1. Bevezetés

1.1 A dolgozat előzménye

A téma felvetődése a lakóhelyem környékén (Kengyel / Jász-Nagykun-Szolnok megye) levő majorsági épületek iránti érdeklődésből ered. A település történetét olvasgatva leltem több nemesi család birtokáról szüksésvú leírást (Baghy, Harkányi, Lederer, Harkányi, Almássy). A majorságok fennmaradt épületeit meglátogatásakor határoztam el a dolgozat elkészítését.

1.2 A dolgozat célja

Építészként és helyi lakosként is foglalkoztatott a téma, kutatásom során jutottam el a levéltár birtokában levő kataszteri térképekig, melyek 1856-1890 között készültek. A térképek áttekintése után, illetve abból konkrét területek vizsgálata során próbáltam azt a gondolatiságot összefoglalni melyek a majorságok kialakítását vezérelték. Továbbiakban párhuzamba hoztam több, a török hódoltságtól mentes területen elhelyezkedő majorsággal. Legfőbb célként a majorsági építészet egyedülállóságának bemutatását tartom, az íratlan szabályokat és apró részleteket melyek meghatározták a vidéken élő emberek életét. Rendkívül érdekes számomra az udvarokban kialakuló, munkások családjait alkotó közösség. Az udvarnak mint közösségi térnek az emberi kapcsolatokat formáló, közösségépítő szerepe ma nem pótolható.

Továbbá megszerettem volna ismerni építészeti örökségünk jelentőségét. A dolgozatból kiderül, hogy nem feltétlenül a kézzel fogható dolgokat tekinthetjük legfőbb hagyatéknak.

2. A majorságok kialakulásához vezető út

2.1. Történelmi háttér

A török uralom alatti országrész településeinek jelentős része a kora újkor során, a háborús időszakok pusztításai miatt fokozatosan eltűnt a föld színéről, és a 17. század második felére a terület néhány önvédelemre berendezkedő mezőváros kivételével gyakorlatilag elnéptelenedett. A pusztulás okozója elsősorban nem is a törökök uralma volt, hanem a kegyetlen háborúk, különösen a Habsburgok által alkalmazott idegen zsoldos katonák szüntelen gyilkolása, fosztogatása. A 17. század második felében Zrínyi Miklós hősies erőfeszítésekkel próbálta megszervezni a törökök magyar vezetéssel történő kiűzését az ország újraegyesítése érdekében. A Wesselényi-féle összeesküvés során a Királyi Magyarország nemessége 1670-ben a Habsburgok ellen fordult, a szervezkedést azonban leleplezték. Thököly Imre vezetésével 1678-tól még egy próbálkozás történt a Habsburgok elleni szabadságharc megindítására a törökökkel szövetségben, azonban 1685-ben ez is elbukott.

A 17. század végére a Habsburg vezetés alatt álló keresztény seregek a Temesköz kivételével visszafoglalták a középkori Magyar Királyság törökök által elfoglalt területeit, amit az 1699-es karlócai béke szentesített. A 17. század végén Erdélyt visszacsatolták Magyarországhoz (a Magyar Királysághoz), de közigazgatásilag külön állt az ország további területeitől, és az uralkodó által kinevezett kormányzó irányította. Ettől az időtől kezdve a teljes Magyar Királyság a Habsburg Birodalom része volt. A függetlenség kivívására tett kísérletet a II. Rákóczi Ferenc által vezetett szabadságharc a 18. század elején, amely a kompromisszumos szatmári békével zárult 1711-ben.

A 18. század folyamán a Habsburgok németajkúak jelentős betelepítésével szilárdították meg magyarországi uralmukat. [1]

2.2. Szociológiai háttér

Az egykori török terület összeírásai 1720 táján még igen sok helyen számolnak be arról, hogy ki-ki ott és annyi földet foglal magának, amennyit tetszik, kénye-kedve szerint. A visszatérő és újonnan nemesi rangot kapó családok szabadon foglalhatták el az üresen hagyott területeket, sőt sok esetben a jobbágy telkeiből is csatolt a saját

földterületéhez. Nem volt hiány köznemesekben – bár ez inkább nagyobb, köztük főrangú birtokosra volt jellemző -, akik egyedül voltak egy, esetleg több helység földesurai. Így másoktól nem korlátozva, - s mivel a Rákóczi-szabadságharc leverése után gyakorlatilag a jobbágyaikkal való bánásmódban is szabad kezet kaptak -, a maguk urai voltak mezőgazdasági üzemük kialakításában. [2]

Az uradalmi tanyák a régi birtokos nemesség házi kezelésben művelt allodiális földjein keletkeztek. Területileg is hasonlíthatatlanul nagyobb földek tartoztak hozzájuk, mint a jobbágy eredetű kiscgazdák tanyáihoz. A birtokos osztály majorjai az Alföldön eredetileg többnyire egy elpusztult falu helyén keletkeztek s a tanyaépületek gyakran a falvak romjaiból épültek. [3]

2.3. Az építészet feladatai Magyarországon a 18-ik században

Ha megvizsgáljuk a 18. századi Magyarország építési feladatait, jól érzékelhető a különbség a török hódoltság alól felszabadult területek és a meg nem szállt országrészek között.

A nyugati határvidéken harmonikus átmenetet képez az osztrák és az erőteljesen fejlődő nyugat-dunántúli területek között. A keleti részek viszont egyre nehezebb helyzetbe kerülnek, az újjáépülő középső országrész elszívja a munkaerőt, így itt még a lassú fejlődéshez képest is bizonyos mértékű visszaesés következik be.

A töröktől felszabadult országrész építészeti öröksége meglehetősen rossz állapotban volt. Ezért az első feladattá az újjáépítés vált. A második fázist a „berendezkedés” jellemzi, melyben a 18. századi élet különböző területeinek megfelelő objektumok zöme felépült. A harmadik korszakban az épületállomány kiegészült, és azok a típusok kerültek előtérbe, melyek a 18. század végi politikai-gazdasági változások folytán merültek fel új feladatként. [5]

1. kép Szécsényi Baghy Gyula kastélya (Almássy kastély) (1)

2.3.1. Az uradalmi főtisztek szerepe az építkezésekben

A török megszállás alól felszabadult területeken az 1730-as évektől kezdve játszik jelentős szerepet a feudális uradalom, mint építtető. Alig van olyan korabeli építészeti feladat, mely ne kapcsolódna a nagybirtokokhoz. Emellett nagy területen sokat kell építeni, amely sajátos szervezést is igényel. A nagy földbirtokokon koncepciózus építészeti programok születnek az egész uradalom területére.

A hatalmas latifundiumok életét nagyrészt az uradalmi főtisztek irányították. Főurainkat társadalmi helyzetük, világi és egyházi funkcióik, egyéni kedvteléseik általában az év legnagyobb részében távol tartják uradalmaiktól, emellett az egyes birtokrészek is széttagolódhatnak. Így az építkezések jelentős része nem érinti közvetlenül a földesurat, viszont az uradalom területén olyan épület alig létesül, melynek megvalósításához a főtisztek hozzá ne szólnának.

A prefektusok feladatköre az építkezés megrendelésétől a kivitelezésen keresztül a művek elbírálásáig terjedhet. Szerepük már az építendő objektumok alapításakor kezdődik: ők irányítják a főúr figyelmét az elsődleges feladatokra, illetve annak kívánságára véleményezik a beérkező instanciákat.

A jóváhagyott terv kivitelezésének első, és talán legdöntőbb szakasza a munkálatok előkészítése. A szükséges anyagokat általában az uradalom szerzi be, illetve maga állítja elő. Miután a robotot is a prefektus osztja be, az ő hibájából csúszhat

el az építkezés. A munkák folyamatát állandóan figyelemmel kíséri, arról részletesen beszámol a földesúrnak. Ellenőrzi a számlákat, ügyel arra, hogy a tervtől ne térjenek el, intézkedik a menet közben felmerülő problémákban.

Ezzel elértünk a prefektusok szerepének egyik jelentős mozzanatához: ők képviselik ugyanis a *hazai jelleget* a többnyire internacionális kultúrájú és érzelmű, külföldi mestereket alkalmazató főurak mellett.

Lényegében a prefektusok azok, akik a magyar építészet hagyományait, sajátosságait utasításaikban megőrzik. A zömmel idegen eredetű mestergárda ugyanis a magyar építészettől gyakran eltérő tradíciókat hoz hazánkba. [5]

2. kép Lederer kastély (1)

3. Majorságok általános bemutatása

3.1. Majorságok felépítése, működése

A majorsági központok egy-egy nagybirtok, vagy valamely nagybirtok részének üzemviteli, igazgatási központja, valamint a gazdálkodás folytatásához legszükségesebb munkások lakóhelye. Általában falutól, várostól távol, külterületen épül a nagybirtok vagy nagybirtokrész azon pontján, amely erre természeti és közlekedési adottságainál fogva legalkalmasabb. Így nem véletlen, hogy az újkori majorságok helye gyakran egybeesik elpusztult középkori falvak, sőt még régebbi kultúrák egykori telephelyével.

– A majorság átmeneti települési forma a magános és a csoportos település között. Leszámítva az átfedéseket, a *tanyától* elsősorban az különbözteti meg, hogy a tanya paraszti létesítmény, a paraszti gazdaság központja, a majorság pedig nagybirtokhoz kötődő településforma. Nem ilyen lényeges, de igen szembetűnő az a különbség is, amely a két telepforma nagyságában, építményeik számában jelentkezik. A paraszti tanya egy-két épületével szemben a majorság legtöbbször jóval nagyobb épületcsoport; adminisztratív épületek, nagyméretű istállók, magtárak, 4–8 családot is befogadó lakóházak együttese. A majorságbeli épületek általában nem alkotnak utcát. Kerítetlenül, szabad térségben állnak. Elrendezésük néha egészen szabálytalan, máskor váltakozva párhuzamos és egymásra merőleges helyzetűek.

3. kép Szántódpuszta-i majorság ma (2)

A majorsági üzemek struktúráját sokkal jobban ismerjük, mint a parasztgazdaságokét. A termelés súlya mindenütt a gabonára, elsősorban a kenyérgabonára esik. A gazdasági utasításokban első helyen áll, vagy legnagyobb hangsúlyt nyer a különböző gabonanövények minél nagyobb mennyiségben való termesztése. Emellett azonban a mezőgazdaság minden ága képviselve van a majorsági termelésben: a szőlőművelés, a gyümölcs- és zöldségkertészet, a méhészet, a ló-, marha-, disznó-, juh és baromfitenyésztés. Az egyes termelési ágra specializált majorság ritka, gyakran hiányzik egy-egy major termelési ágai közül a szőlőművelés és a juhtartás, mivel ezek sajátos természeti feltételeket kívánnak. [6], [7], [8]

A majorsági gazdálkodásban a termelés általános irányításának feladatát az udvarbíró látta el, a földesúrtól kapott utasítások alapján ő tervezte meg a gazdálkodást, hangolta össze az egyes termelési ágakban folyó munkát, tőle függöttek közvetlenül a termelésben foglalkoztatott majorsági alkalmazottak. Ennek ellenére az udvarbíró mégsem azt a szerepet játszotta a majorságban, mint a parasztgazdaságban a gazda. Az udvarbíró tulajdonképpen a földesúr helyettese volt, nem vett részt közvetlenül termelőmunkában, tevékenységnek súlya az ellenőrzésre esett. A majorsági gazdaság középpontja ezért nem az udvarbíró lakása, hanem a majorház körül alakult ki. A majorház nemcsak a majoros lakásául szolgált, hanem gazdasági üzemhely is volt, mindenekelőtt a tehenészeté. A majoros teendői közé tartozott minden esetben a disznóhizlalás és a baromfitartás is. Ennek megfelelően a majorház udvarán mindig találunk tehénistállót, disznóólat, és baromfi ólat. Bár a szántógazdálkodás közvetlen irányítása az udvarbíró kezében volt, az ígásállatokra való gondviselés révén a földművelési eszközök (eke, borona stb.), valamint a szállító eszközök (szekér, szán) szintén a majorházban vagy annak udvarán, néha külön színben nyertek elhelyezést.

Kézenfekvő tehát, hogy a parasztgazdaság középpontját, a lakóházat és a hozzá csatlakozó udvar- és kertkomplexumot a legegyszerűbb típusú majorságok mintájára képzeljük el, melyek az 1-2 szobás, pitvaros, 1-3 kamrás majorházból az udvarára épített istállókából és ólából, a külön elválasztott csűröskertből, benne a csűrrel, és a csatlakozó veteményes-, gyümölcsös- és méhes-kertekből álltak. A legnagyobb majorságok abban különböztek ezektől, hogy több udvarból álltak.

3.2. A majorok kialakításának szempontjai

A majorok helyének megválasztásánál és épületeik csoportosításánál mindig szem előtt kell tartani a gazdálkodási rendszert, a birtok terjedelmét, annak fekvését, közlekedő utak irányát, sőt az éghajlatot s a helyi szokásokat is.

Más berendezést kívánnak ugyanis a növénytermelésre berendezett, mint a főleg az állattenyésztésre alapított gazdaságok, úgyszintén másképp csoportosítandók a külterjes tanyai és belterjes uradalmi gazdaságok, valamint a nagy- és kisgazdaságok épületei.

Bármely viszonyokhoz alkalmazkodó majortervezetet ezért felállítani nem lehet, hanem esetről-esetre a helyi viszonyoknak megfelelően kell a major fekvését és az épületek csoportosítását megválasztani.

4. kép Mezőhegyesi major, 1910 (3)

Major helyének megválasztásánál következő szabályokat tartsuk szem előtt:

- a) a major a gazdaságnak lehetőleg a közepén feküdjön. hogy annak összes művelés alatt álló területeit a munkaerő egyaránt könnyen megközelíthesse s az egész gazdasági üzem könnyen áttekinthető és lebonyolítható legyen. A major helyének megválasztásánál főleg a nagyobb megmunkálást igénylő területek közelsége számít értéknek, míg a rétek és legelők esetleg távolabb is eshetnek.
- b) A major lehetőleg sík és vízszintes területen feküdjön. Kis lejtés (6-8 fokos) nem hátrányos, sőt, ha dél, vagy délkelet felé lejt a major területe, az még előnyös is, mert nem csak könnyen lehet az esővizet elvezetni és a major

udvarát szárazon tartani, hanem az épületek egyúttal a hideg északi széllel szemben némileg védve is vannak.

- c) A majort mindig száraz és teherbíró talajra építjük. Amennyiben nem található olyan, egyébként is megfelelő terület, melynek talajvize alacsonyan van, úgy a major okvetlen alagsövezendő.
- d) Fontos továbbá, hogy a major területén vagy legalább annak közelében jó és elegendő bő ivóvíz legyen található.

5. kép Keszlerffy major földterületeivel (4)

A major egyes épületeinek elhelyezésénél két rendszer különböztethető meg. Közvetlen egymás mellé építjük az egyes épületeket, mely esetben azok zárt majort alkotnak, vagy pedig a különböző célokra szolgáló épületeket különállóan építjük. Az első rendszernek, melynek alkalmazása főleg kisebb majoroknál indokolt előnyei, hogy megtakarítást érhetünk el az építési és fenntartási költségekben, továbbá, hogy kevésbé vannak kitéve az egyes helyiségek télen a lehülésnek s nyáron a túlságos felmelegedésnek.

Mivel a zárt majorokban kevesebb a megrongálásnak leginkább kitett külső falfelület és tetőszerkezet, egyúttal kevesebb fenntartást igényelnek, mint az elkülönített épületekből álló majorok. A nagyobb áttekinthetőség szintén mint előny említendő a zárt majoroknak.

A nagyobb majoroknál, ahol az egyes épületek már egymagukban is tekintélyes méretűek lehetnek, zárt majorok építése sok esetben nem lehetséges. Főleg azért nem, mert a közlekedés és az épületek körül lebonyolítandó munkálatok ezáltal nagyon megnehezülnének. Nagyobb majorok építésénél is azonban arra kell törekednünk, hogy az együvé tartozó épületek egymás mellett való felállításával a zárt majorok előnyeit legalább részben biztosítsuk. Akár egymás mellé, akár egymástól elkülönítve helyezzük el az egyes épületeket, azokat mindig úgy kell csoportosítani, hogy úgy az egyes épületek körül, mint a major udvarán végbemenő munkálatok, könnyen lebonyolíthatók és ellenőrizhetők legyenek.

Legkönnyebben elérhető ez, ha a majornak derékszögű négyszög alakú alaprajzi elrendezést adunk.

A gazdaság kezelőjének lakását, s a főleg az irodát, úgy helyezzük el, hogy abból az egész major üzeme ellenőrizhető legyen. Különösen fontos, hogy az istálló- és magtárajtók a kezelői lakásból könnyen szemmel tarthatók legyenek.

A cselédlakásokat vagy egy közös épületbe helyezzük el a major egy kiemelkedő száraz helyén, vagy pedig több elkülönített cselédlakást építünk, s azokat úgy helyezzük el, hogy a tehenesek lehetőleg a tehénistállók, a béresek és a kocsisok pedig az igásló- és ököristállók közelében lakjanak. A cselédlakások melléképületeit (disznóól, tyúkól) mindig úgy helyezzük el, hogy a cselédjóság a majorudvarról könnyen távol tartható legyen.

A szekér- és gépszínt mindig az igavonó állatok istállója közelében állítsuk fel olyképpen, hogy azok körül elegendő hely legyen a ki- és befogásra s hogy a munkából hazatérő állatok a szekér- vagy gépszíntől rövid és lehetőleg egyenes úton juthassanak istállóikba.

6. kép A Baghy majorság korábbi magtárja most gépszínként funkcionál (5)

4. Vizsgálatok

4.1. Vizsgálati módszerek

Dolgozatomban vizsgált majorságok rajzai az 1856-1890 között készült kataszteri térképből származnak. A szelvények tartalmazzak némi jelmagyarázatot, melyek segítséget nyújtottak a vizsgálódás során. A felmérés során gondot fordítottak a különböző használat alatt lévő területek, határvonalak jelölésére.

A kataszteri térképeket több alkalommal összevettem a 19. század elején készült II. katonai felmérés térképeivel, viszont annak minősége részletes vizsgálatra nem adott lehetőséget. A jelentősebb változások viszont megállapíthatók.

A kutatásom kezdetén felkerestem 16 korábbi majorságot, melyek eredeti szerkezete, beépítése szinte fel sem ismerhető. Pár apró jel utal a korábbi udvar és körülötte lévő épületek elhelyezkedésére. Ezen észrevételeimet a dolgozat későbbi fejezetében részletezem.

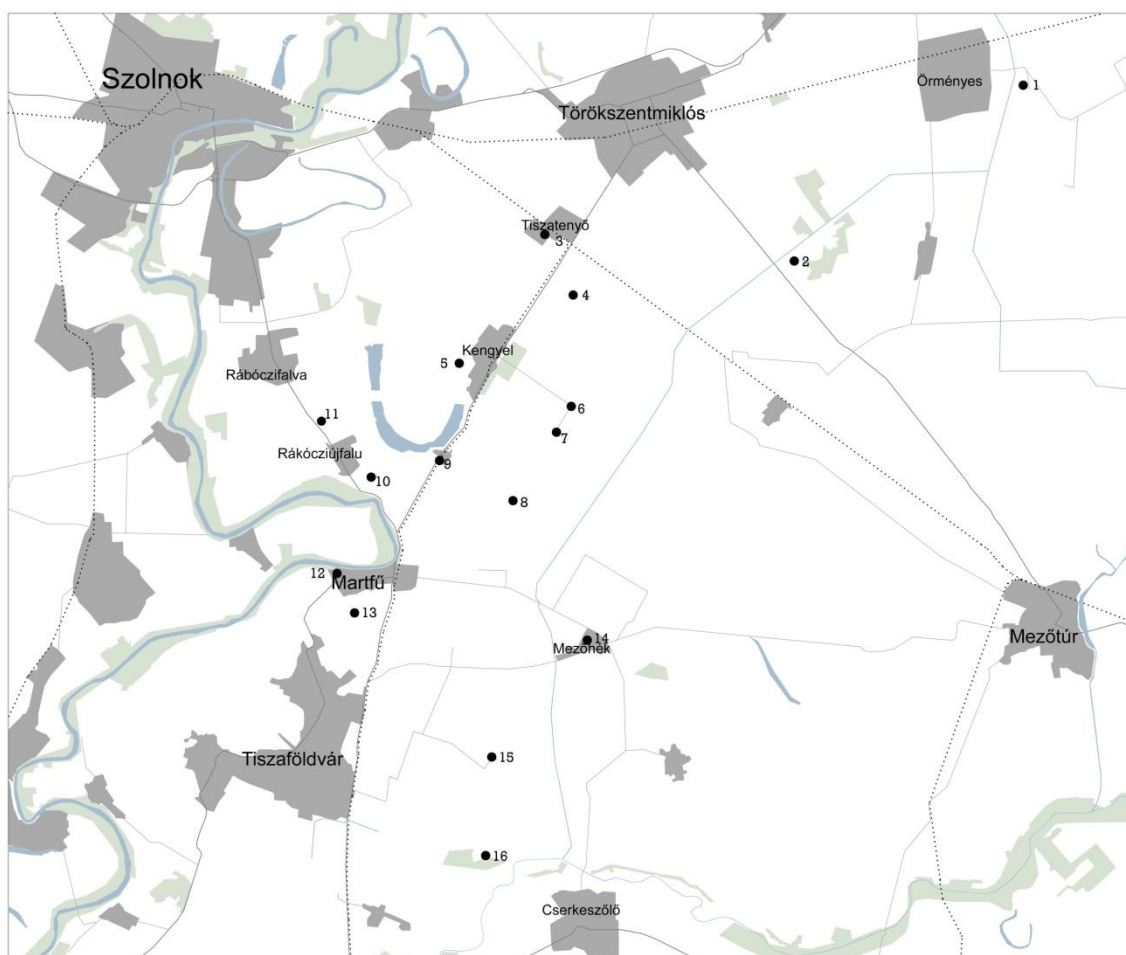
A kataszteri térképből részeket kiragadva próbáltam tipizálni különböző módon és logika szerint a majorságokat. Az uradalmak a Nagykunság déli részén található mai települések helyén voltak találhatóak. Ilyen települések például Tiszaföldvár, Martfű, Kengyel, Mezőhék, Kungyalu, Törökszentmiklós, Kétpó illetve Örményes.

A vizsgált térképeken a terepviszonyok nincsenek feltüntetve, a különböző funkciójú területek a különböző színezéseknek és jelöléseknek köszönhetően jól felismerhetőek. Jelölésekkel ellátott területek voltak a legelők, rétek, kertek, angol kertek, szérús kertek, gyümölcsös kertek és erdők.

A majorsági központok általában fő kereskedelmi, közlekedési útvonalak mellett, de maximum 3 kilométeres körzetében alakultak ki. Minden birtok megközelíthető volt szilárd burkolatú úttal a 19. század második felében. Mivel napi kapcsolatban voltak egymással ez egy alapvető szükségletnek számított.

Vizsgálataimat Szentí Tibor, *A hódmezővásárhelyi tanyatelkek beépítettsége* című cikkének gondolatmenete alapján építettem fel. Saját kutatásaim abban mindenképp mások, hogy a különböző vizsgált elemeket, mind külön rétegeket kezeltem, zavartalanul minden másról. [9]

A rajzok a függelékben található térképrészletek alapján készültek.

7. kép A vizsgált majorságok helymeghatározása (6)

1 - Órményes, Keppich major	9 - Kengyel, Baghy major
2 - Törökszentmiklós, Almássy major	10 - Rákócziújfalú, Sváb major
3 - Tiszatenyő, Ilona major	11 - Rákócziújfalú, Gorové major
4 - Tiszatenyő, Jurenák major	12 - Martfű, Keszlerffy major
5 - Kengyel, Blaskovics major	13 - Martfű, Kövér major
6 - Kengyel, Montagh major	14 - Mezőhék, Héki major
7 - Kengyel, Harkányi major	15 - Tiszaöldvár, Kunhalmi major
8 - Kengyel, Almássy major	16 - Kungyalu, Gyulai major

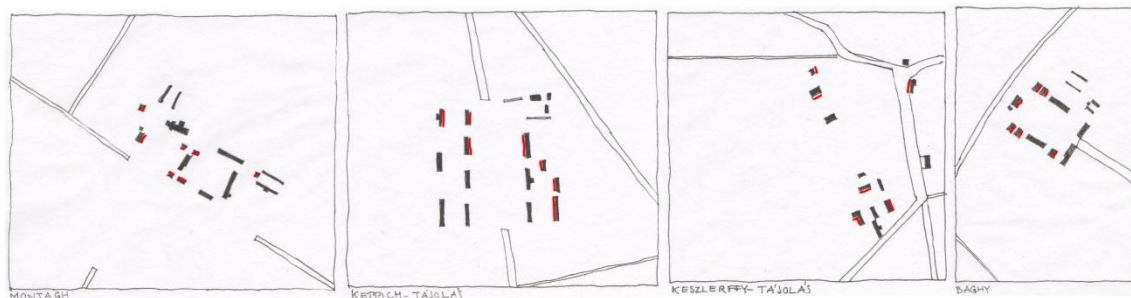
4.2. A majorságok vizsgálata

4.2.1. Tájolás

A telepítés során jellegzetesen az észak-nyugati, dél-keleti tájolást részesítik előnyben. Példaként említhetjük többek között a Baghy (40. kép) és a Harkányi (41. kép) majorságokat. Természetesen ettől teljesen eltérő telepítéssel is találkozunk. A megszokott telepítésre pontosan merőleges Sváb Lőrincz majorközpontja Rákócziújfalu területén (42. kép).

A kastélyok tájolásához igazodott az összes többi épület, mivel minden épület lehetőség szerint az udvar köré szerveződött. A kastély tájolása általában meghatározta a mezőgazdasági épületek és cselédlakások irányát, egy kevés variációs lehetőség viszont így is maradt.

Ennek következtében lehetőség nyílt a cselédlakásokat dél-kelet felé tájolni, mint a Baghy major esetén a kert mellett lévő négy épületet. Továbbá gondosan figyelték a nagy felmelegedés lehetősége miatt az északi oldal zártságára.

8.kép Tájolás és út kapcsolat ábrázolása, a piros vonalak a lakófunkciók tájolásának irányát jelzik.(Montagh-, Keppich-, Keszlerffy-, Baghymajor) (7)

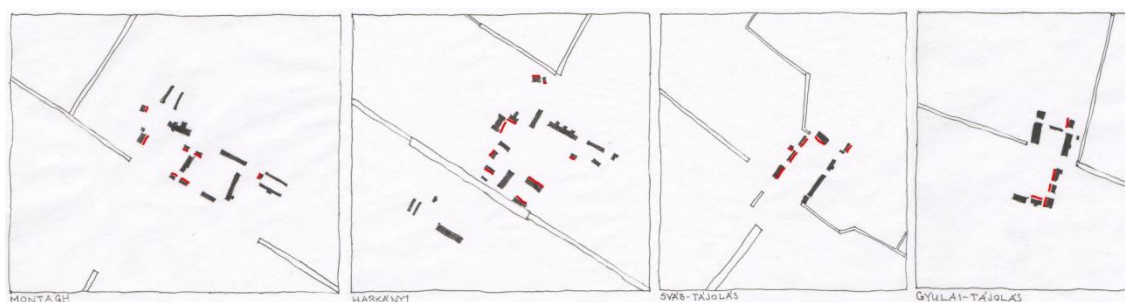
A tájolás másik fontos része volt a kastély dűlőúttal vagy bejáró úttal való kapcsolata - a bejáró út a dűlőútról a birtokra bevezető, keskeny földes út, amelyet a gazda a saját birtoktestébe jelölt ki magának.

Elegáns megoldás az, amikor a dűlőút pontosan a kastéllyal szemben vezetett a birtokra, ahogy a Baghy (40. kép), Jurenák (46. kép) vagy a Sváb majorokban (42. kép). Viszont többségében olyan megoldásokkal találkozunk ahol a bejáró utak vezetnek be az egyébként a birtok mellett elmenő dűlőutakról. Az utak kialakítására találunk példát kastély tengelyével párhuzamosan vagy akár teljesen más a tájoláshoz és dűlőúthoz alkalmazkodó szöggel kialakítva. Tengellyel párhuzamos bejáró út épült Harkányi (41. kép), Kunhalmi (47. kép) és Montag (45. kép) majornál.

9. kép Erzsébet kastély a bekötő út felől (valószínűsíthetően a korábbi Almássy kastély Kengyelen) (1)

Egy újabb kapcsolódási forma, amikor az út a birtokot kettévágva szeli át a majort, hasonló kialakításokkal találkozhatunk a kengyeli Montagh, az örményesi Keppich (44. kép), a kungyalui Gyulai (50. kép) vagy akár a tiszaföldvári Kunhalmi (47. kép) major esetében is. Ezen megoldások nagyban befolyásolják az udvar kialakításának lehetőségeit.

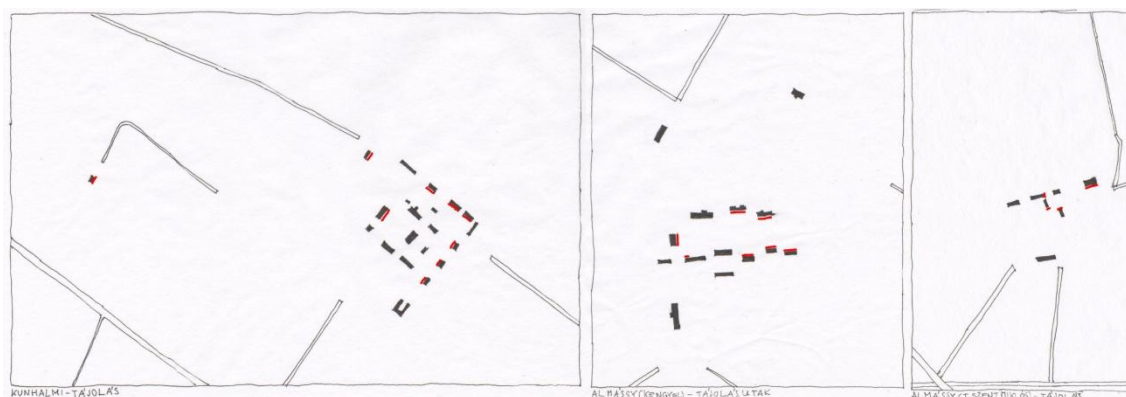

6. kép Tájolás és út kapcsolat ábrázolása, a piros vonalak a lakófunkciók tájolásának irányát jelzik.

(Montagh-, Almássy-, Sváb-, Gyulai major) (7)

A korábbiaktól eltérő kapcsolatok alakultak ki amikor több út haladt el a birtok környezetében. A kengyeli Almássy (43. kép) major kastélya előtt volt egy bejáró út, ami két dűlőút összekötése is egyben. A bejáróút a kataszteri felmérésen nincs feltüntetve, viszont a korábban készült második katonai térképen jól kivehető.

A felsorolt kapcsolatok geometriai szabályossággal szerkesztettek, derékszögű és párhuzamos viszonyok jöttek létre. Akadnak viszont kivételek, ahol ezek a szigorú szabályok nem érvényesülnek. Martfű településen levő Keszlerffy (48. kép) major is ide tartozik, ahol a megközelítést a Tisza és a hozzá tartozó erdő nagyban befolyásolja. A dűlőút a központ mellett helyezkedik el, ahonnan kisebb bejáró utak vezetnek be.

7. kép Tájolás és út kapcsolat ábrázolása, a piros vonalak a lakófunkciók tájolásának irányát jelzik.

(Kunhalmi-, Almássy[Kengyel]-, Almássy[T. miklós] major) (7)

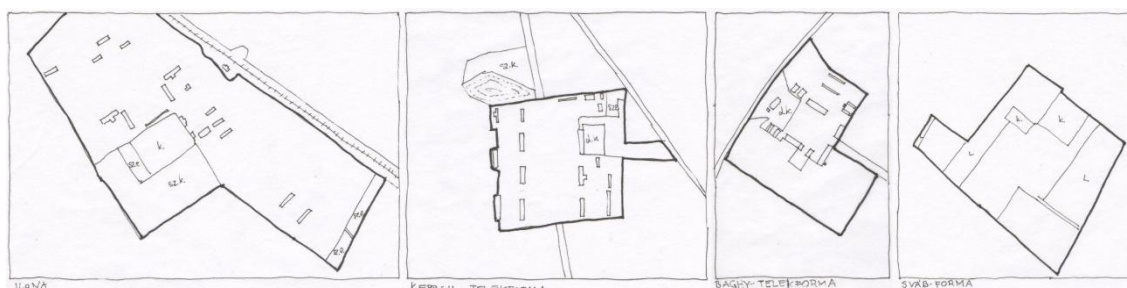
Érdekes példa a derékszögű és párhuzamos kapcsolatokról eltekintő birtokokra a törökszentmiklósi Almássy major (49. kép), ahol dél felől vezet egy út szembe a kastéllyal. A nagyobb forgalmú dűlőútról viszont kereszt irányban történik a bekötés, amely ma is használatban van. Erre valószínűleg a terepviszonyok adottságai miatt volt kényszerülve a major. A második katonai felmérés szerint ez igen vizes terület volt a 19. század elején.

Utakkal legjobban felszabdalt birtokközponttal a mezőhéki Héki major (51. kép) rendelkezett, melyet észak-nyugat, dél-kelet irányában egy bejáró út metszi ketté, mely nyugaton egy tanyához vezet. Északról és délről is bevezet egy-egy út, melyek kevésbé érezhető indokoltnak, mivel a két dűlőút 100 méterre keletre találkozik egymással.

4.2.2. Telekforma

Az alapformának számító téglalap alakú telek sok esetben torzul, akár csak szögeik változásában, mint a Sváb majornál (42. kép), akár nagyobb mértékben. A torzulás kialakulhatott az úthoz való illeszkedés miatt vagy a terepviszonyok adottságai miatt. Példaként a Tisza mentén elterülő Keszlerffy major igazodik a folyó vonalához. A 6.

ábrán látható Sváb major dél-keleti oldala egy árok mentén húzódik, így alakítva át a szabályos téglalap formát trapézzá.

8. kép Telekforma. (Ilona-, Keppich-, Baghy-, Sváb major) (7)

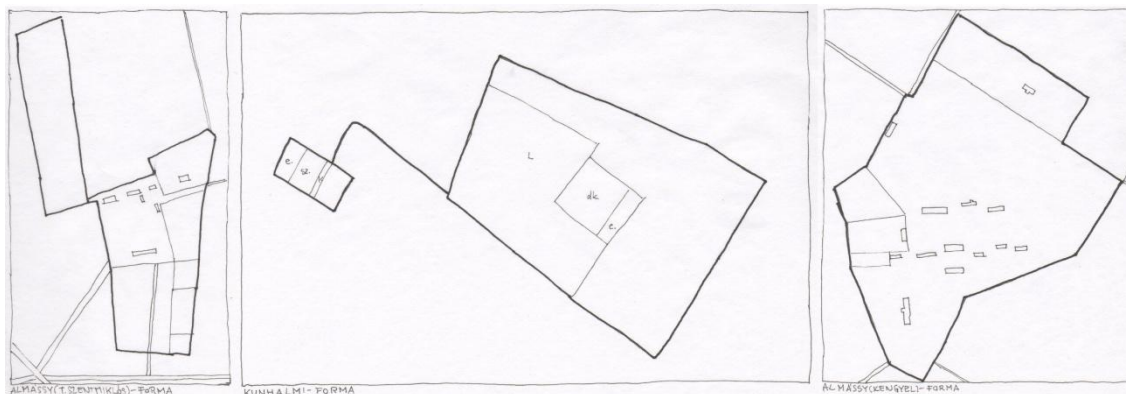
Sokkal változatosabb formák jöttek létre, akkor ha egy kert vagy kisebb rét, esetleg erdő csatlakozik a birtokhoz. Az imént említett birtokhoz nyugat felől közvetlenül kapcsolódik egy kisebb rét, ami egy újabb törést eredményez. A Baghy major (40. kép) esetében pedig szőlős és gyümölcsös kapcsolódik dél-nyugat felől az udvarhoz.

9. kép Szőlőkapálás (8)

A szabályos telekhez való csatlakozás egy igen jó példája a Tiszaöldvár mellett található Kunhalmi major (47. kép), amit manapság Göth majorként ismernek. A kataszteri térképen látható telekforma már a 18. század elején kialakult, viszont a központhoz keskeny úttal kapcsolódó szőlős és gyümölcsös még nem létezett. A telek eredeti formájától teljesen elszakadva egy különálló területen alakították ki a szőlőtermelésre legalkalmasabb területet egy kunhalmmon. Ez a példa is mutatja milyen nagy hangsúlyt fektettek a terepviszony adottságok és környezet maximális kihasználására.

Az egyszerű telekformát a Montagh (45. kép) és a törökszentmiklósi Almássy major (49. kép) esetében is kertek, szérús kertek toldásai alakítják. Furcsán alakult a Keppich birtok telekformája, melyen tanyai beépítésre emlékeztető a szabályos telekformából való kiszögelések láthatók, melyhez egy tó is kapcsolódik szérúskerttel. Ilyen kiszögelések Szent Tibor hódmezővásárhelyi tanyatelek vizsgálatánál is előfordulnak.

10. kép Telekforma. (Almássy[T. miklós]-, Kunhalmi-, Almássy[Kengyel] major) (7)

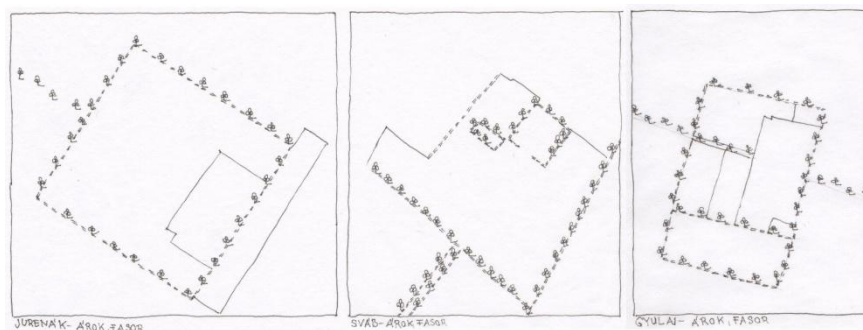
Teljesen amorf formák is kialakultak mint a kengyeli Almássy major (43. kép), de a törökszentmiklósi Almássy birtok észak-nyugati kertjének elszakadó kialakítása sem tűnik elsőre indokoltnak. A második katonai felmérés térképeiből kiderül, hogy ez a hely volt a legmagasabban a kastély környezetében, így csak ez vált egész évben alkalmassá mezőgazdasági munkákra. Hasonlóan összetett alakzattal rendelkezik a mai Tiszatenyő területén levő Ilona major (52. kép), ahol az épületek közötti nagy távolságok nem látszanak szükségesnek. Hozzá kell tenni, hogy ezen területen a térkép kidolgozása nem elég alapos, így lehet számunkra fontos információk hiányoznak a szelvényről. Fontos még megjegyezni Tiszatenyő manapság is belvízproblémákkal küzd, ez döntő jelentőségű lehetett a birtokközpont kialakításakor.

11. kép Károly major ménese (1)

4.2.3. Fasorok és árkok szerepe

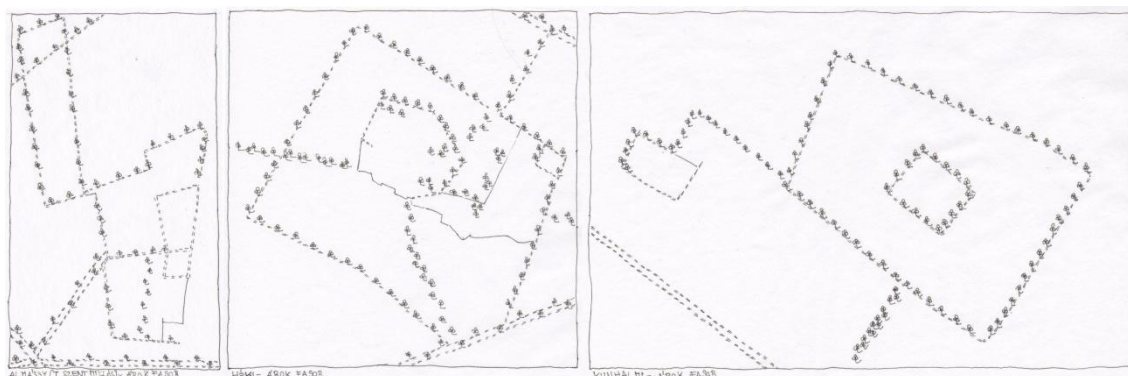
A legtöbb birtokközpont fasorral volt körbevéve, egyrészt a szélvédetség miatt, másrészt külön funkciókat betöltő területeket is kerítettek el fasorokkal. Teljesen bekerítve csak néhány major van, az észak felől történő lezárás viszont mindig megtörténik, erre magyarázatot ad a jellegzetes északi szélirány. Egyik teljesen bekerített major a tiszatenyői Jurenák major.

12. kép Fasor és árok. (Jurenák-, Sváb-, Gyulai major) (7)

A Sváb major (42. kép) északi oldalán hiányzik a fasor, a fákkal körülvett kert viszont el tudja látni szélvédelmi szerepét. Baghy birtoka felett a főutat szegélyező fasor védi az épületeket, a Keszlerffy majort (48. kép) egy erdő szegélyez északról. A telkeket övező fasorokhoz árkok is tartoztak, vagyis az ide elvezetett víz egy részét fel tudták

venni. Ezáltal a vízelvezetés problémája is mérséklődött illetve a fák is koncentráltan jutottak vízhez.

13. kép Fasor és árok. (Almássy[T.miklós]-, Héki-, Kunhalmi major) (7)

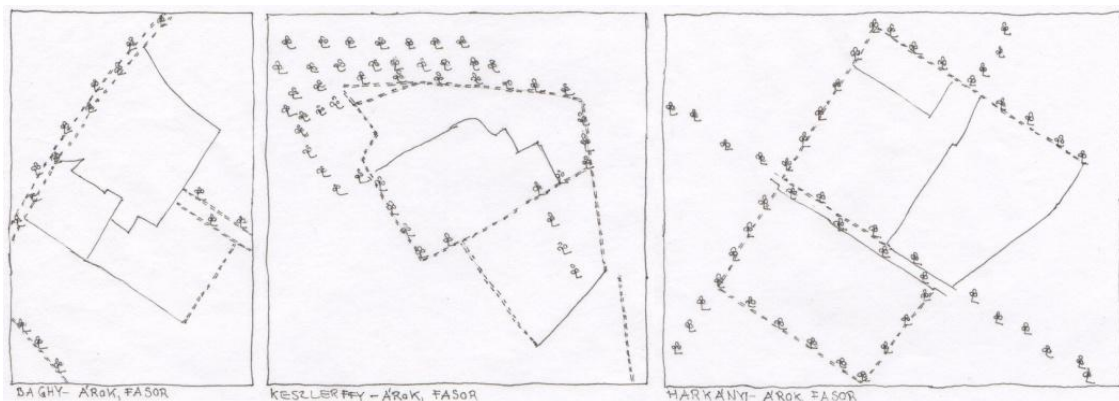
A szélvédelmen kívül a példák alapján határoló szerepük is volt; a kertet, szőlőt vagy gyümölcsöst részben vagy egészben külön kerítették többek között a Gyulai (50. kép), Almássy (49. kép) vagy a Héki major (51. kép) területein. Az utak mind két oldala fákkal volt szegélyezve a birtokközponton belül és kívül is egyaránt.

14. kép Aratás utáni búzakeresztek a fasor mentén Szeged környékén 1928-ban. (9)

A majorsági központon belüli fatelepítéssel kapcsolatban érdekesség még, hogy az utak kivételével mindig árkok mentén helyezték el őket. Ez a telepítési forma a helyi terepviszonyok sajátosságaira utal, mivel első látásra rendszer nem fedezhető fel az

elkerítendő területek lehatárolása között. Példaként a Kunhalmi (47. kép) vagy a Sváb majorokban a gyümölcsösöket teljesen körbe kerítették, a Keszlerffy, Gyulai vagy a Héki majoroknál pedig egyáltalán nem. Ezek a gyümölcsösök mellett lévő fák Martfűn a birtokhatárhoz, Kungyalun az úthoz és határhoz, Mezőhéken pedig az erdőhöz tartozik, tehát nem közvetlen cél az elhatárolás. Ezekhez árkok sem tartoztak. Ebből következik, hogy az árkok elhelyezése vízállásra hajlamos helyeken kerültek kialakításra a fákkal együtt, így hasonló működést kapunk, mint a birtokközpontot határoló fasor esetében.

15. kép Fasor és ábra. (Baghy-, Keszlerffy-, Harkányi major) (7)

4.2.4. Beépítési típusok

Gyűjtőmunkám során a nagykunsági majorságtípus alakult ki bennem, amely alapformája a téglalap volt. Ezen belül az épületek elhelyezkedése is téglalapot rajzolt ki, mint az U, O, L vagy sorosan elhelyezkedő épületcsoportok.

Elsődleges beépítési formának tekinthetjük az „U” alakú épületcsoportot, mely létrehoz egy három oldalról zárt teret. Udvarán keresztül a kastély jól megközelíthető; új épületigény esetén az udvar megtartható az „U” alak két szárának folytatásával. Ilyen beépítéssel rendelkezett a Sváb major (42. kép) melynek beépítése a második katonai felmérés alapján már a 19. század elején is megegyezett a térképrészleten láthatóval. Időközben bontottak le házakat illetve építettek újakat, de a beépítési forma nem változott.

Hasonló beépítéssel rendelkezik a martfűi Kövér tanya, melynek épületei előzőleg „U” alakot formáltak, később a szárak meghosszabbodtak és a dél-keleti oldalon az udvar bezárult.

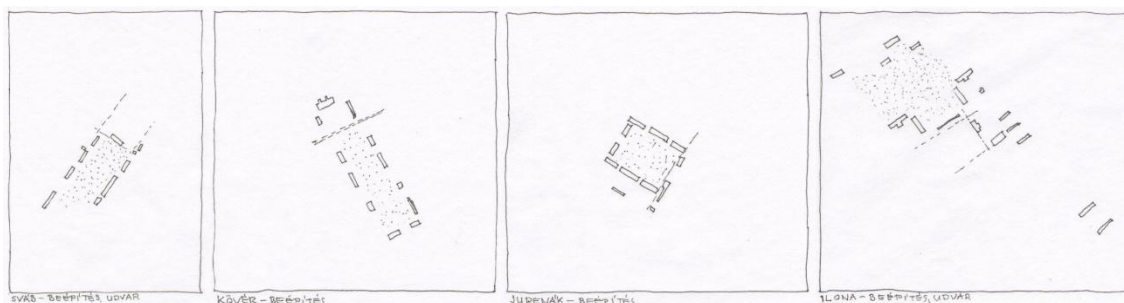
16. kép Martú, Kövér major (4)

Korábban szintén „U” beépítés jött létre a kengyeli Almássy birtokon (43. kép). A 19. század végére több épülettel is bővült a birtok, az újabb épületek egy részét nem az udvar köré telepítették. Az eredeti beépítéstől eltérve, a bejáró utak mentén helyezték el őket.

Az „U” formát tekinthetjük kezdeti beépítési formának, de eredeti formájában kevés esetben maradt meg. Legtöbbször a többlet épületigény következtében „O” vagy összetettebb beépítések alakultak ki. Ugyan találkozhatunk majorsággal, melyek megtudtak maradni az eredeti beépítésnél, de ezek a birtokok nem növelték nagy mértékben épületeik számát. alakú beépítéssé bővült birtokközponttal rendelkezik a Kövér majorság (16. kép), ahol viszont oly nagy távolságba kerültek egymástól az épületek, hogy kérdéses az udvar kényelmes működésének lehetősége.

A szabályos szerkesztésű „O” formából nem találunk sok példát. Kettő teljesen tisztán kialakult példája az általunk vizsgált területen, a tiszatenyői Jurenák (46. kép) és a kengyeli Baghy major (40. kép). Az „O” alakú beépítés azért is fontos, mert ez a német területről jött mérnökök számára kialakult klasszikus telepítés. Persze előfordulhatott, hogy az említett birtokok később további épületekkel bővültek és a rendszer tisztasága felbomlott. Mint sok más esetben épületekkel bővült a birtok.

Ilyen folyamaton ment keresztül a tiszaföldvári Kunhalmi major (47. kép), melynek beépítéséből kivehető eredetileg az udvar köré szerveződő épületek. A későbbi épületigény miatt nem maradhatott meg a jól átlátható beépítés, további épületeket észak-keletre és dél-keletre telepítettek egy-egy sorban, a bejáró út mentén.

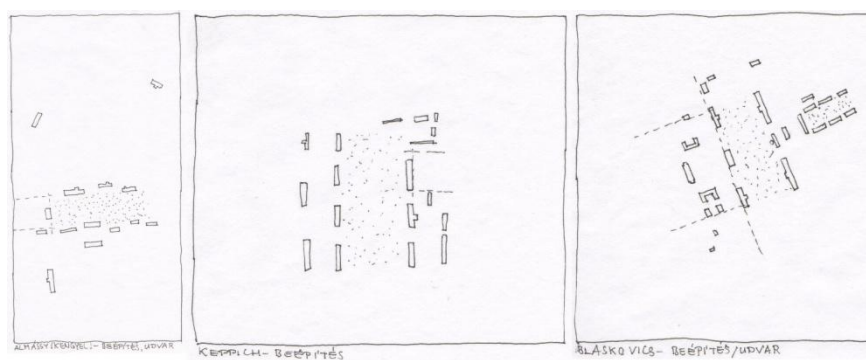

17. ábra Beépítés, udvar. (Sváb-, Kövér-, Jurenák-, Ilona major) (7)

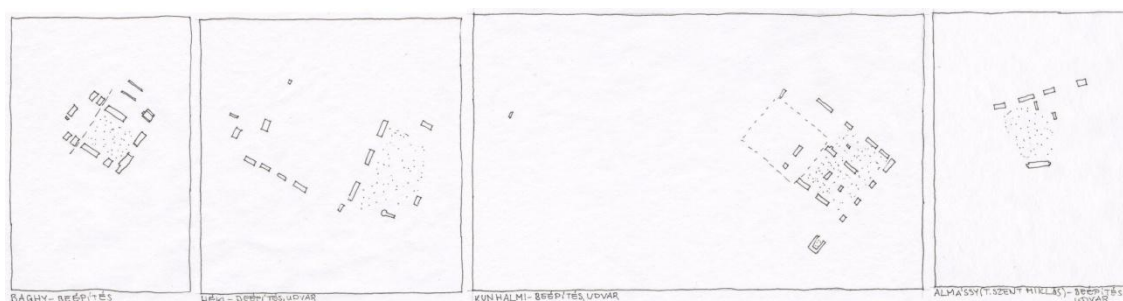
18. kép Göth kúria ma (10)

Hasonló a helyzet a Törökszentmiklós külterületén található Almássy major (49. kép) esetében is. A II. katonai felmérés felvételein egy U alakú épületcsoport található a területen, melyből talán kettő vagy három maradt fenn a kataszteri térképek készítésének idejére. A később épülő kastély valamely oknál fogva a többi épület lebontása után nem folytatta az eredetileg kialakított telepítést, a megmaradt épületekkel egy vonalban építették végül fel. Tőle északra korábban a Büdös ér folyt; a könnyű vízhez jutás közrejátszhatott az épület és hozzá tartozó kert elhelyezésében.

19. kép Beépítés, udvar. (Almásy[Kengyel]-, Keppich., Blaskovics major) (7)

A kengyeli Almásy major (43. kép) korábban a kastélyból és az előtte lévő két sor épületből állt. A későbbi igények miatt épített épületek egy kis összevisszaságot eredményeztek és elvesztette eredeti karakterét az udvar. Az ilyen nagymértékű szétszóródás nem jellemző még a nagyobb üzemközpontoknál sem. Az északon elhelyezkedő szérűskerthez valószínűleg egy csűr tartozott.

20. kép Beépítés, udvar. (Baghy-, Héki-, Kunhalmi-, Almásy[T.miklós] major) (7)

Első látásra rendezetlenebb birtokközpontok is kialakultak, viszont itt is lényeges volt az udvar kialakítása. A legjobban szétszórótt beépítések esetében is volt egy központi udvar, mely köré a legjelentősebb épületek szerveződtek, ahogy a tiszatényői Ilona (52. kép) vagy a mezőhéki Héki major (51. kép) esetében is.

A vizsgált birtokok közül egyedül a martfői Keszlerffy majornál nem láthatunk nagyobb udvart. Fontos viszont megemlíteni, hogy a második katonai felmérésen a birtokközpont déli részén levő épületcsoport még udvar köré szerveződött.

Az örményesi Keppich (44. kép) és a kengyeli Blaskovics majort (21. kép) megtekintve, szépen szerkesztett, rendezett beépítéseket láthatunk. Nem tűnnek klasszikus udvar köré szerveződő birtokközpontnak. A második katonai felmérés térképein a Blaskovics major egy nagy udvar köré szerveződő épületcsoporttal rendelkezik. Az új épületek létrejöttével és régiak bontása következtében, kicsit

megváltozott a telepítés képe, a kert előtti épületek ugyan sorokba rendeződve helyezkednek el, de így is egy udvar körül rendeződnek. Észak-nyugat felől egy bejáró út vezet be a birtokközpontba, az udvar lezáratlanságának az onnan való kivezetés is az egyik oka lehetett. Keletebbre még egy épületcsoport épült mely egy másik udvart zárt körbe, ilyen nagybirtok esetén ez egy átlátható beépítési formának tűnik.

21. ábra Kengyel, Blaskovics major (4)

Hasonlóan sorosan helyezkednek el az épületek az örményesi Keppich birtokon, a második katonai felvételen itt szintén egy udvar volt. A kataszteri térképen látható beépítést is tekinthetjük udvar köré szerveződőnek, az északról és délről való lezárást a birtokközponton átfutó út miatt nem jött létre. A későbbi építkezések ezért csak a már meglévő épületek mögött valósulhattak meg.

4.2.5. Udvar

A telepítések részletezése során kiderült az udvar fontossága, hisz bármilyen beépítésről volt szó az udvar valamilyen formában mindig jelen volt. Az idő múlásával formája másodlagossá válik, lényeges a belső tér lehatárolása, annak élhetősége, működése.

A majorsági központ legfontosabb része az udvar, az egész birtokot meghatározó elem. Az udvaros telepítés a „tájolt” telepítés következménye. A hagyományos portáink, tanyáink épületegyüttesként funkcionálnak, ahol minden épületnek, építménynek célszerűen meghatározott helye van, mindegyik sajátos értékkel bír. Az

épületegyüttes „közepe” az udvar és nem a lakóház. Az udvar lehetőség a védett, saját mikrovilág megteremtésére.

22. kép Élet a Károly majorság udvarában (1)

Az által, hogy az összes épület az udvar felé fordul, egy átlátható teret teremtettek. Az épületek előtt, az udvart körbe kerítve helyeztek el járdát, így a közbenső területnek sokszor közlekedő funkciója sem volt. Állatokat engedtek ki az épületek közé, viszont ezt már, mint plusz funkciót tekinthetjük, nem az állatok legeltetése céljából jött létre. Mikor elkezdték beépíteni az üres területeket, sokszor akár az udvart, ezek az előnyök elvesztek. A cselédek lakhatási lehetőséggel rendelkeztek, saját állatokat nevelhettek, kertet birtokoltak. A munkahelyük adott volt. Persze ki voltak szolgáltatva a gazdáknak, de az a bizonyos udvar életteret jelentett számukra.

23. kép Gazdasági udvar (11)

Nem minden esetben zárt négy oldalról az udvar, a rajta keresztül menő utak miatt nem volt mindig megoldható. Voltak olyan beépítések is, amelyek nem rendelkeztek a teljes bekerítéshez elegendő épületmennyiséget.

Az udvart nem csak akkor tekinthetjük teljesnek, ha minden irányból le van zárva, oldalanként egy-egy épület is képes lezárni egy ugyanolyan értékű teret, mint egy szorosan körbeépített tér. Legjobban a törökszentmikósi Almássy major (49. kép) példázza ezt, az udvar északi oldalán nem fér el az összes épület, egy a déli oldalon helyezkedik el, de a lezárást így is megoldja. Hasonló megoldásokkal találkozunk a tiszatenyői Ilona (52. kép) vagy a mezőhéki Héki (51. kép) major esetében is.

24. kép Kukorica pattogatás (9)

25. kép Gyerekek a majorság udvarán (Károly major) (1)

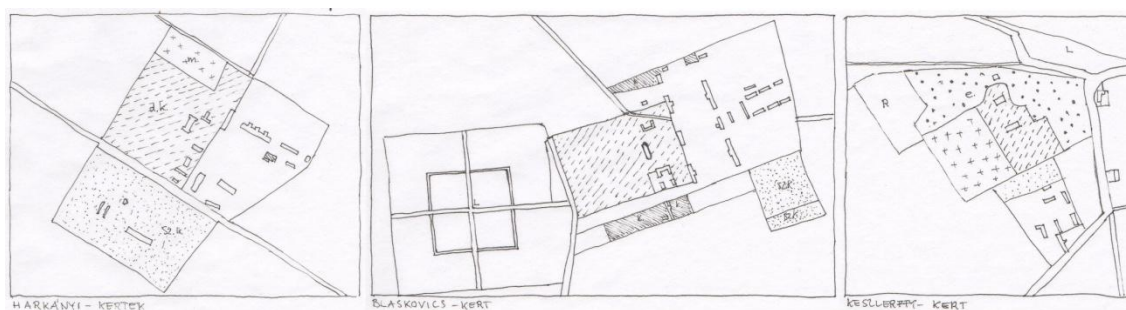
Fontos még megjegyezni, hogy a gazdasági udvar ugyan fizikailag nem, de minden más értelemben elkülönült a nemesi család életterétől. A család tagjai ritkán ereszkedtek le a cselédek közé; esténként minden szakma számadója a kastélyban gyülekezett és átbeszélték a napi teendőket. A birtokközpont két része élesen elhatárolódik egymástól. A cselédek a szegényes lakásaikon kívül javarészt az istállókban tartózkodtak, nyári munkálatok esetén pedig a szántóföldeken. Az uraság ettől a területtől minél messzebb luxus körülmények között élte hétköznapijait, általában csak a kertészház, pradisistálló vagy a mosoda helyezkedett el a kastély közvetlen környezetében.

4.2.6. Kert, erdők

Fontos megkülönböztetnünk a gazdasági illetve díszkerteket. Mezőgazdasági kertek mindenhol előfordultak, sokszor elengedhetetlenek a birtok működéséhez. A díszkertek és vadászerdők luxusnak számítottak, ezért méretük, kialakításuk a birtok tehetőségétől függően elég változatosak. Gazdasági kertnek tekintjük a szérüs-, gyümölcsös- és zöldségeskerteket illetve sok esetben legelő is kapcsolódott közvetlenül az udvarhoz. A szérűskertet és legelőt legtöbb esetben a gazdasági udvarhoz kapcsolták, de előfordult, hogy a majorsági központ mentén végig húzódott.

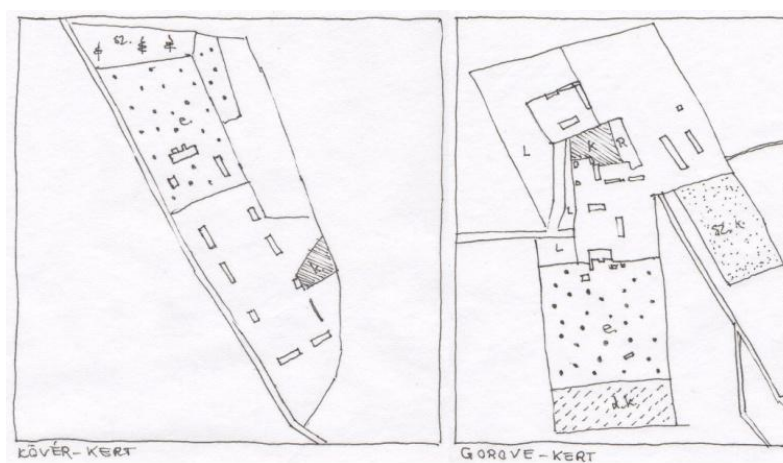

26. kép Lederer kastély az erdő felől (1)

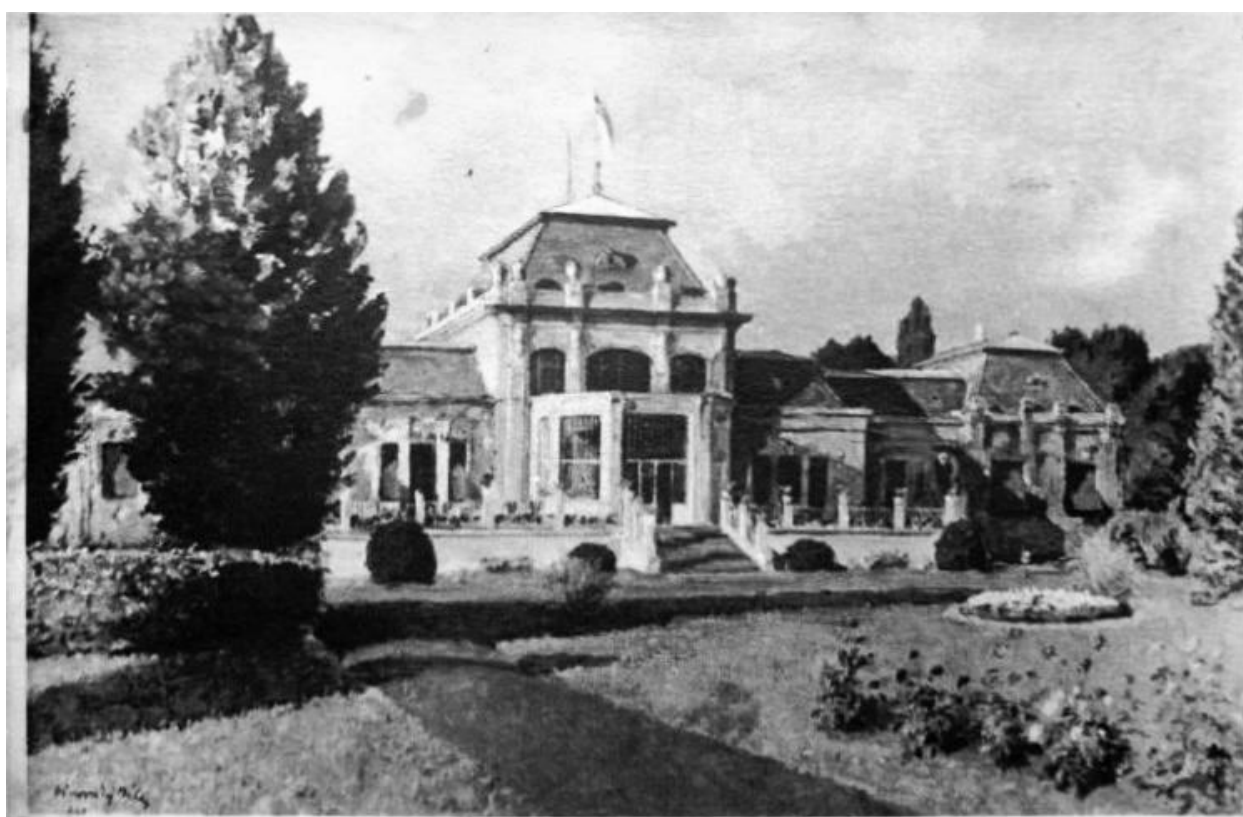

27. kép Kert, erdő. (Harkányi-, Blaskovics-, Keszlerffy major) (7)

Az erdők, díszkertek egész hatalmas méreteket tudtak ölteni melyek gondozására külön személyzet ügyelt. Több esetben is láthatunk épületeket az erdőkben, kertekben, többek között a kengyeli Harkányi-, Blaskovics-, a martfői Keszlerffy-, Kövér-, a rákóczi-falvai Gorové (53. kép) majorban. Ebből is látszik milyen fontos szerepet töltöttek be a szórakozásra, kikapcsolódásra kialakított területek. Kialakításukról fontos megjegyezni, hogy a kastély sokszor a kertben helyezkedik el, még nagyobb távolságot kialakítva a gazdasági udvartól. Másrészt, mivel legtöbb esetben angolkertet alakítottak ki, azáltal, hogy minden oldalról körülveszi a kastélyt, maga is része az „ideális tájnak”.

28. kép Kert, erdő. (Kövé-, Gorové major) (7)

29. kép Almásy kastély a kert felől (1)

5. Építészeti előképek

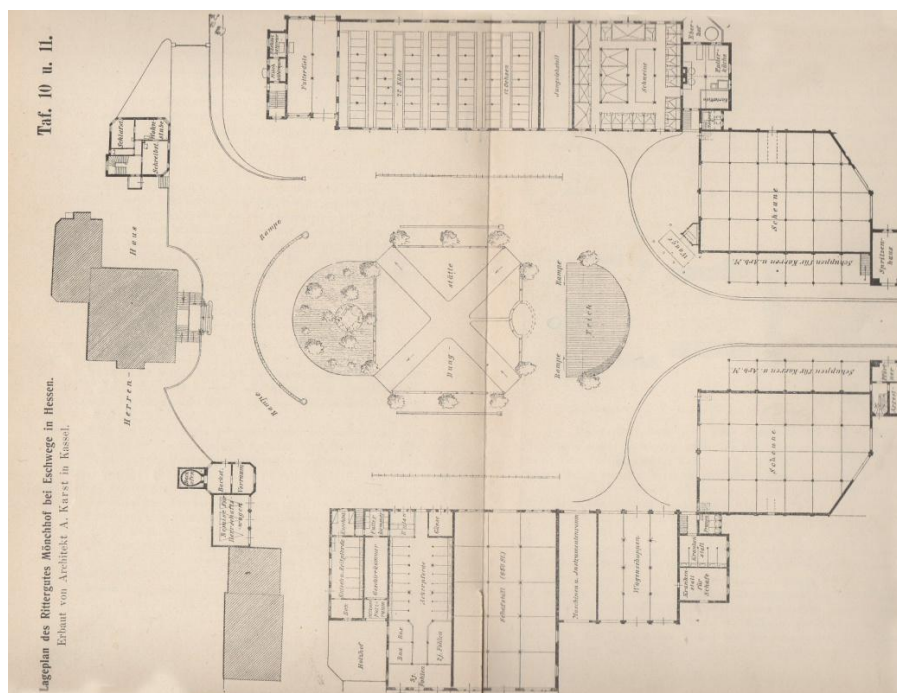
5.1. Egy német birtokközpont felépítése

Az általam vizsgált terület a törökmegszállás utáni években épült újjá, ezért érdemes megnézni néhány konkrét példát azokról a területekről melyek előképként szolgálhattak az építkezések során. Mivel a legtöbb építész német vagy osztrák volt, szükséges megvizsgálni legalább egy tipikus német majorság felépítését. Továbbá támaszként szolgálhatott a törököktől mentes területek építésze is.

Az alábbi képen egy hesseni birtok tervét láthatjuk.

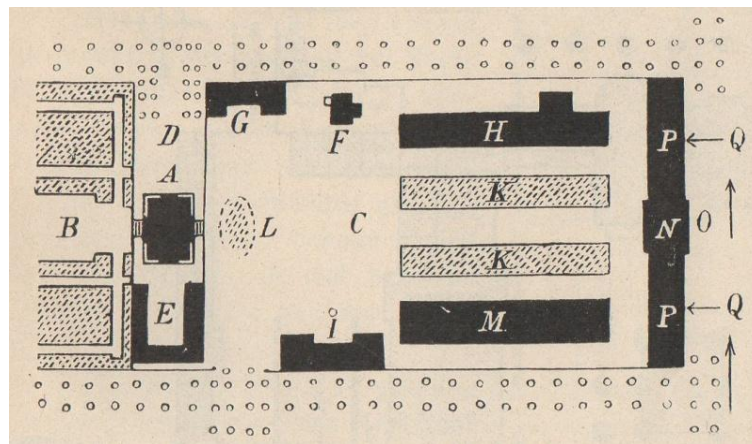
A beépítésben hasonlóságot fedezhetünk fel a korábban vizsgált majorságokkal; udvar köré szerveződő épületcsoport, az út a kastéllyal szemben érkezik az udvarra, a kastély elválik a gazdasági funkcióktól. A beépítés viszont sokkal zártabb, az istállók, ólak közvetlenül egymás mellé épültek. A díszkert a gazdasági udvar közepén alakul ki és mérete is jelentősen eltér a korábbi példától. Cselédlakás nem szerepel az alaprajzon, valószínű, hogy saját lakóházzal rendelkeztek.

Korábban említettük *A majorok kialakításának szempontjai* fejezetben, hogy a zárt formát kisebb birtokokra jellemző beépítésként volt szokás használni.

30. kép Hessen-i majorság (12)

Találunk német példát különálló gazdasági épületekből álló majorságokra is. A kastély és kiszolgáló épületek arányait figyelembe véve egy lényegesen nagyobb birtokközpontról beszélhetünk. Felosztásában eltér a magyar birtokoktól. Létrejön az udvar, viszont az épületek a szokásostól eltérően egyik oldalukkal fordulnak csak felé. Érezhetően lényeges szempont volt a kastély és gazdasági terület elszeparálása. Az épületek az udvarról megközelíthetőek, de az átlátható, gazdasági udvar köré szerveződő beépítés nem alakult ki.

31. kép Német majorsági központ. (12)

5.2. A török hódoltságtól mentes területek birtokai

A török hódoltságot kevésbé megsínylő területek sűrűn lakottak, sok egyutcás településsel, amik pár kilométerre voltak egymástól. Majorságok szintén nagy számban fordultak elő, legtöbb birtok közvetlen kapcsolatban volt egy-egy településsel.

Beépítéseik hasonlatosak a Hessen-i példához, ilyen birtok a Vas megyei Kozár major. Egy gazdasági udvarral rendelkezik, melyet az épületek zártan fognak közre, és legelő kapcsolódik hozzájuk. A kastély teljesen külön áll a gazdasági épületektől, csak két épület kapcsolódik hozzá. Van még egy hosszú tagolatlan épület, mely kilencven fokos törésével újabb udvart hoz létre. A kastély és gazdasági épületek közötti távolságot érzékelhetően itt is egy udvarral próbálták növelni.

A birtok egy település szélén helyezkedik el, a munkaerőt hasonlóan a német példához valószínűleg onnan nyerheti. Eredetileg a beépítés zárt lehetett és a későbbi épületigény idején épült a hosszú törtvonalú épület. A legtöbb környékbeli beépítés, az imént tárgyalt major szerkezetét követi. Megtalálható a zárt beépítésű udvar és a később sokszor kötetlenebbül csatlakozó épületek.

32. kép Kozár major, Vas megye(4)

További példaként érdemes megemlíteni a Nagy Unyom-i majort, mely egy három oldalról tagolatlan épületekkel lezárt kerttel rendelkezik, amely megoldás a Hessen-i példához hasonlatos. A további épületek viszont lazábban helyezkednek el, és legelők, kertek tartoznak hozzájuk. Szintén közvetlenül kapcsolódik egy településhez.

33. kép Nagy Unyom, Vas megye. (4)

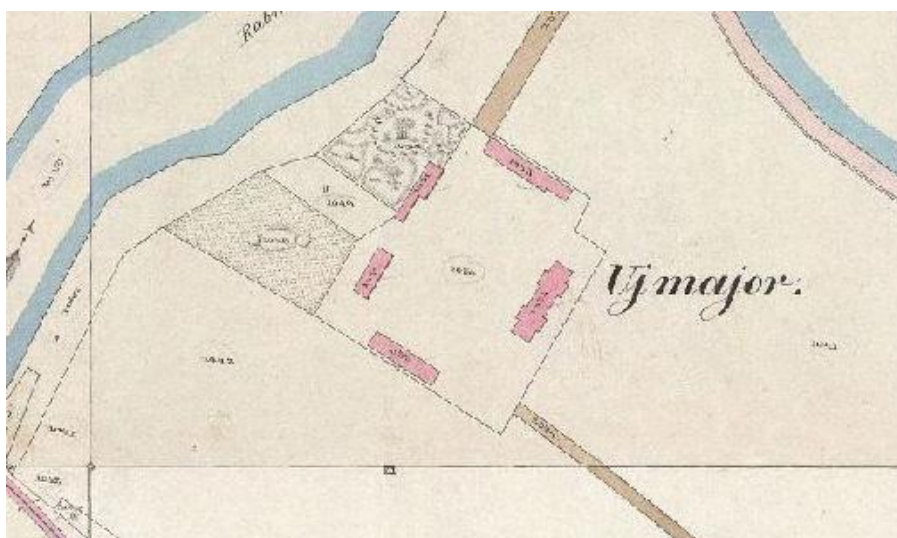
Következő példánkban a gazdasági épületek egy része szabadon áll, egy része pedig a zárt beépítés egy kimetszett darabjára hasonlít. A bevezetőút nem közvetlen a kastélyhoz megy, hanem oldalról a gazdasági udvarba vezet.

34. kép Szt. Odorfa, Vas megye. (4)

Találhatunk teljesen szabadon álló épületekkel beépített birtokközpontokat is. A most bemutatott majorság épületei alapján nem tekinthető nagynak mégis a kötetlenebb kialakítást választották, feladva számos előnyt a zárt beépítéssel szemben. Az Új major névből következtetve, egy fiatalabb majorságról beszélhetünk. Úgy tűnik az igény a lazább beépítésű birtokközpontok felé terelődött. Az első katonai felmérésen a majorság még nem létezett.

Beépítése a legkésőbb épített alföldi majorságokra hasonul, ezért még inkább feltételezni merem, hogy később épült a környező birtokközpontoknál.

35. kép Győr vármegye. (4)

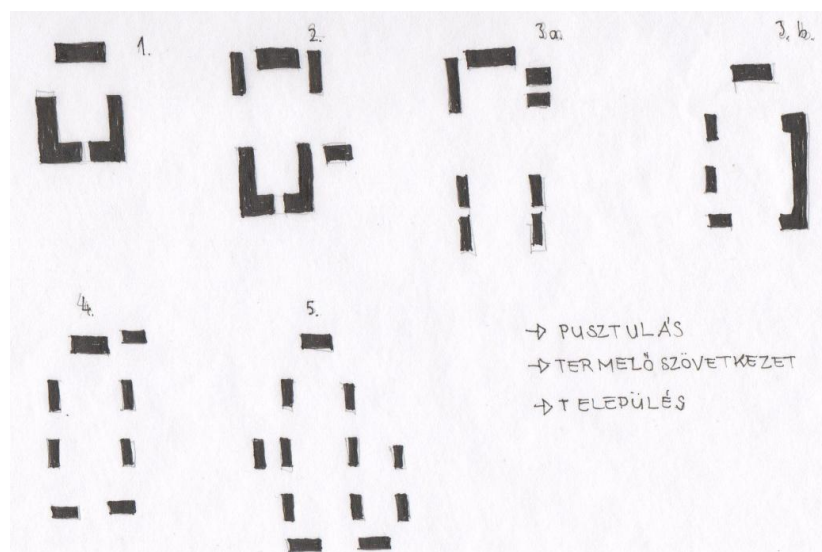
6. Megállapítások

6.1. Fejlődéstörténeti összefoglalás

A nagykunsági majorságok kialakulásához vezető út első állomásának az udvart zártan, gazdasági épületekkel körülépített birtokot tekinthetjük. Ausztriához közeli területeken alakultak ki a Hessen-i példához hasonlatos formában ezek a birtokok. Az ország többi területén ritkán fordulnak elő ilyen beépítések. Mivel pusztítás ezeken a területeken nem történt, ezek lehetnek a legrégebben épült birtokközpontok. Láthattuk, hogy önmagukban nem állták meg a helyüket, hiszen legtöbbjük később újabb épületekkel bővült.

Következő állomásnak a még szintén elég zártnak mondható központok tarthatók. A legtöbb észak-nyugati majorságban találkozunk összetett, a zárt beépítésre emlékeztető épülettel. A sok hasznossággal járó kialakításoktól nehezen tudtak szabadulni, ezzel kapcsolatban például a zárt épületcsoportok fűtésére gondolhatunk.

A formai kialakításokra alapozva joggal feltételezhetjük, hogy egy másik lehetőséget tartottak szem előtt. A bővítés lehetőségét, illetve, hogy a későbbi építkezések után is átlátható, könnyen irányítható szerkezetet kapjanak. A hasonlóan kialakított birtokok épületei nagyrészt még mindig a téglalap alakú udvar köré szerveződtek.

36. kép Telepítési típusok (13)

Végző formának az előzőekben tárgyalt udvar köré szabadon álló épületekkel kialakított birtokközpontokat tekinthetjük. A gazdasági épületek nem tudtak egy udvar

köré települni, ezért több sorban helyezkedtek el, de még így is megmaradt egy olyan rendszer, mely könnyen átlátható és irányítható volt. A legtöbb esetben a majorságok az egy udvar köré települő épületcsoportokból jöttek létre. Az idő folyamán a díszkertek részben kiszorultak az udvarból, a gazdasági épületek közötti tér teljes mértékben a munkát és a cselédséget szolgálta.

Az így kialakult majorságokat megpróbáltuk szabályok, formai kialakításuk szerint rendezni. Vannak szabályok melyeket örökérvényűnek tekinthetünk minden birtokformában (udvarközpontúság, tájolás, kertek rétek csatlakozása). Viszont minden egyes majorságra igaz, hogy az adott körülményekhez, lehetőségekhez igazodik, sokszor az íratlan szabályokat felrúgva, mindezt a működés és élhetőség érdekében. Ezért találkozhatunk a központtól távolabb eső szőlősökkel, kertekkel, legelőkkel bővült amorf formákkal, első pillantásra kusza beépítésekkel. A végeredmény egy organikusan növekvő szövet, mely mindig a számára legkedvezőbb terület felé fog terjeszkedni.

6.2. Az örökség, tanulság

A majorsági épületek több évszázados mezőgazdasági folyamat építészeti eredményei. Ez ugyan igaz a tanyák esetében és minden gazdálkodó tevékenységhez kötődő falusi épület, telek esetében is. Értékeket hoztak létre, amit egy időre elfelejtettünk a korlátlanul rendelkezésre álló eszközök időszakában. Ennek káros hatásait manapság érzékeljük.

Gondoljunk csak a telepítésre: a benapozás maximális kihasználását újra megpróbáljuk kihasználni olyan épületenergetikai megoldásokkal, mint a napterek vagy trombe falak.

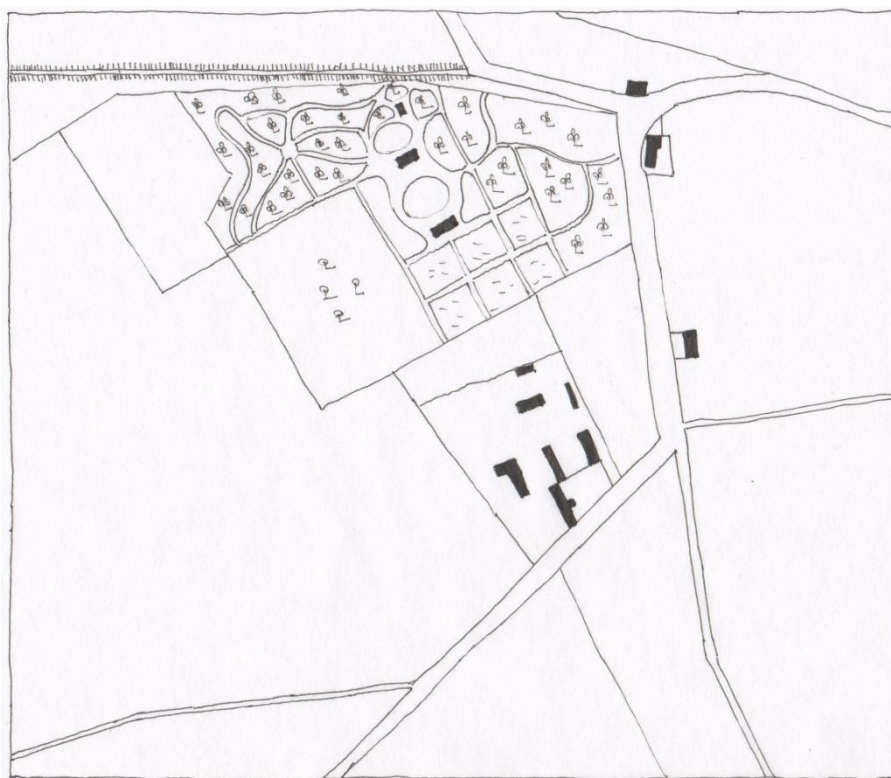
Ma a passzívházak világát éljük, melynek lényege a szerkezetek lassú lehűlése és felmelegedése, mindezt korszerű anyagokkal megoldva. Korábban vastag falakkal építkeztek melyeknek volt tömege és ezáltal hőtároló képessége. A szerkezetek lassan adták le a hőt így télen kellemesen meleg volt a falak, nyáron pedig hűvösek.

Azokat a helyiségeket melyeknek el kívánták kerülni a túlzott felmelegedését mindig északon helyezték el, és tömör fal határolta. A szobákat így csak délre, délkeletre tudták tájolni. Mivel az összes épület eredetileg az udvar köré szerveződött, mindennek hasonló módon kellett felépülnie. A cél minden funkcióhoz a beérkező napfény felhasználásával, a legjobb hőérzet kialakítása volt.

Ezeket a szempontokat az építészet egy időre elfelejtette. A szerkezeteket használta ugyan, de a korábban felhalmozódott értékei eltűntek. Az eszközök korlátlan világában nem volt igény ezeknek az előnyöknek a kihasználása, kicsit el kellett szegényedni ahhoz, hogy ezek az értékek, lehetőségek újra előtérbe kerüljenek. Ez nem feltétlenül a társadalom elszegényedésére értendő, hanem lehetőségeink csökkenésére. Az energiakészleteink fogyására volt szükség, hogy ezek a dolgok újra a felszínre kerüljenek.

A mezőgazdasági épületek között is találunk olyan megoldásokat, melyek a korábbi szellemiségből erednek. Itt azokra az istállókra gondolhatunk, amelyek földszintjén teheneket, lovakat tartottak, az emeleten, a tetőtérben pedig cselédlakásokat alakítottak ki. Az állatok által termelt hő így nem ment kárba, részben segítette a cselédek lakásainak fűtését. Az akkori körülmények között ez teljesen elképzelhető megoldás volt. Ennek a megoldásnak a hasznosságát nyilván nem lehet ma Magyarországon egy az egyben alkalmazni. Viszont léteznek többszintes istállók manapság is, mint például Reischl Gábor és Laczó Zoltán tornyiszentmiklósi biocsirke farmjának istállóí.

A korábbi majorságok helyén kialakuló falvak a fentiekben tárgyalt jellegzetes telepítést használhatták ki. Ilyen települések Martfű és Kengyel-Bagimajor, ahol az épen maradt kastélyhoz és utakhoz igazodtak. Martfű településnek e területét csak Gazdaságnak nevezik. A térképen látható, hogy az utcák észak déli irányúak, mint a Keszlerffy birtokon, a telkek táblásan vannak felosztva, minden épület az északi telekhatárhoz épült így alakul ki az egyik legmegfelelőbb tájolás. A területtől távolabb eső épületeknél ez a beépítés nem teljesen jellemző, több helyen találkozunk indokolatlanul északra tájolt családi házakkal. Azt gondolom, hogy az igazodás által kapott megfelelő tájolás a legértékesebb öröksége a településnek.

37. kép Keszlerffy major a kataszteri térkép alapján. (1850-1896) (7)

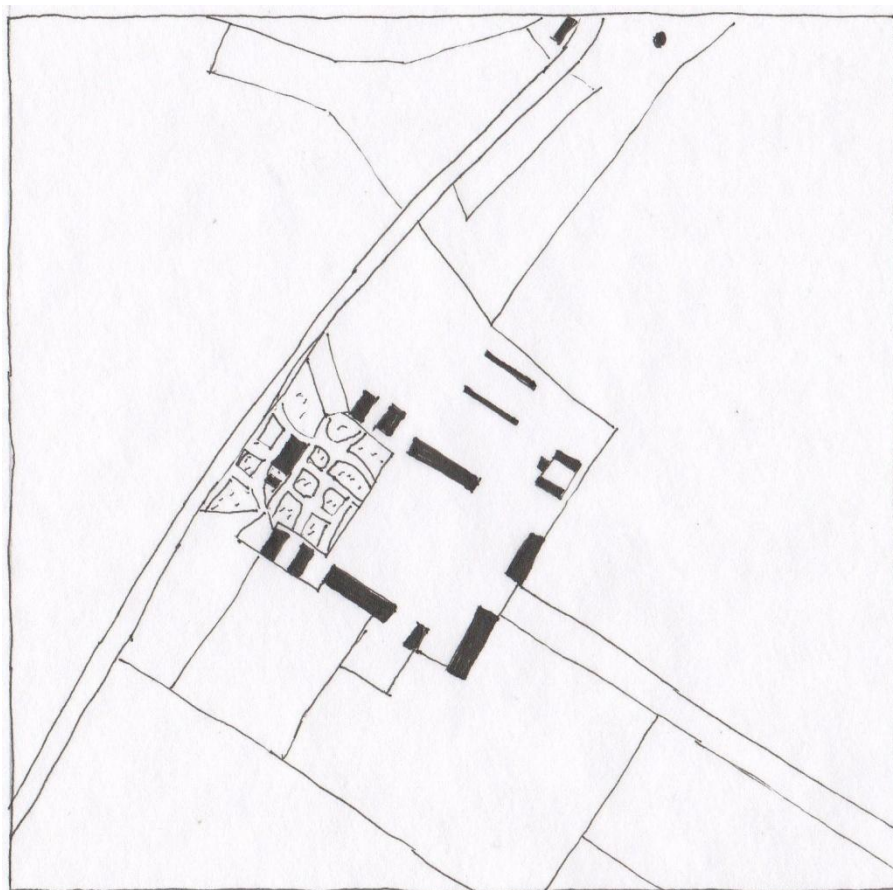

38. kép A Keszlerffy birtok helyén kialakult városrész. (6)

Jól látható, hogy a birtok útjaihoz való alkalmazkodás hogyan segítette a településszerkezet kialakulását. A mai utcák iránya megegyezik a Keszlerffy birtok kertjének, utjainak vonalaival.

Másik említésre méltó település a Kengyel-Bagimajor, mely a Baghy birtok területén alakult ki. A legtöbb ház az elbontott kastély és gazdasági épület tégláiból épült. Igen érdekes, hogy ugyanazok az építőanyagok alkotják a mai családi házakat több mint ötven éve, mint ami a korábbi birtok épületeit alkották száz-százötven évig.

Első ránézésre a településszerkezet igen kusza, viszont ha egy pillantást vetünk a majorsági birtokot ábrázoló térképre, láthatjuk, hogy a két szervező tengely a birtokot dél-keletről megközelítő bekötőút, illetve a majorsági központtól észak-keletre kialakított út.

39. kép Baghy major a kataszteri térkép szerint. (1850-1896) (7)

40. kép Kengyel-Bagimajor kialakult településszerkezete. (6)

A leírtakon túl az udvart mint legfőbb értéket, közösség teremtő, erősítő szerepét emelném ki. Napjainkban nem találkozhatunk hasonló kovácsoló erővel bíró dologgal. Nincs az embernek lehetősége hasonló kapcsolatok kialakulására, nem tapasztalják meg hasonló közösségek erejét. A cselédek ugyan nem rendelkeztek saját lakással, de a birtokos anyagi háttére által biztosítva voltak a jövőjüket illetően.

Hasonló megoldások ma is alkalmazhatóak lennének, a szegényebb körülmények között élő családok és tehetősebb vállalkozók közötti megállapodás révén. Bér lakásokat nyújtva, esetleg munkabérből levont részlettel megváltható lakás által. A munkavállaló a vállalkozó felé kötelezettségekkel rendelkezne, de általa anyagilag biztosítva lenne. A nem éppen stabil lábakon élő emberek biztos háttérük megteremtéséért dolgozhatnának, ami a vállalkozó számára is megnyugvást jelenthet.

A nagybirtokos egy jól átlátható rendszerrel, részletekbe menő megoldásokkal megalapozta ezt az életteret.

7. Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretnék köszönetet mondani Falvai Balázs adjunktusnak, időt és fáradságot nem kímélő segítségéért és biztatásáért. Neki köszönhetem, hogy megismerkedhettem a kutató építész munkájának szépségeivel, a kutatómunka rejtelmeivel.

Továbbá köszönetet szeretnék mondani Dr. Makovényi Ferencnek a munkámat lényegesen megkönnyítő, általa adott szakirodalmakért.

Köszönetet kell mondanom a Debreceni Egyetem Műszaki Karának, valamint az Építészmérnöki Tanszéknek a kutatásaimhoz nyújtott támogatásáért

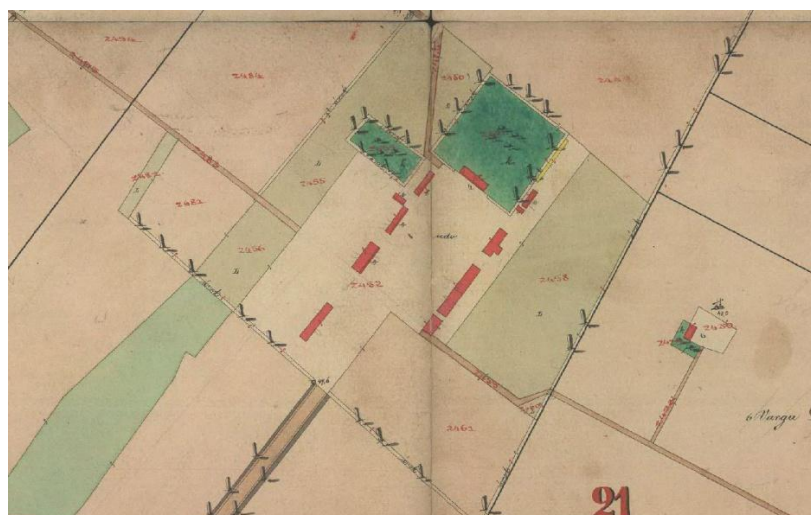
8. Függelék

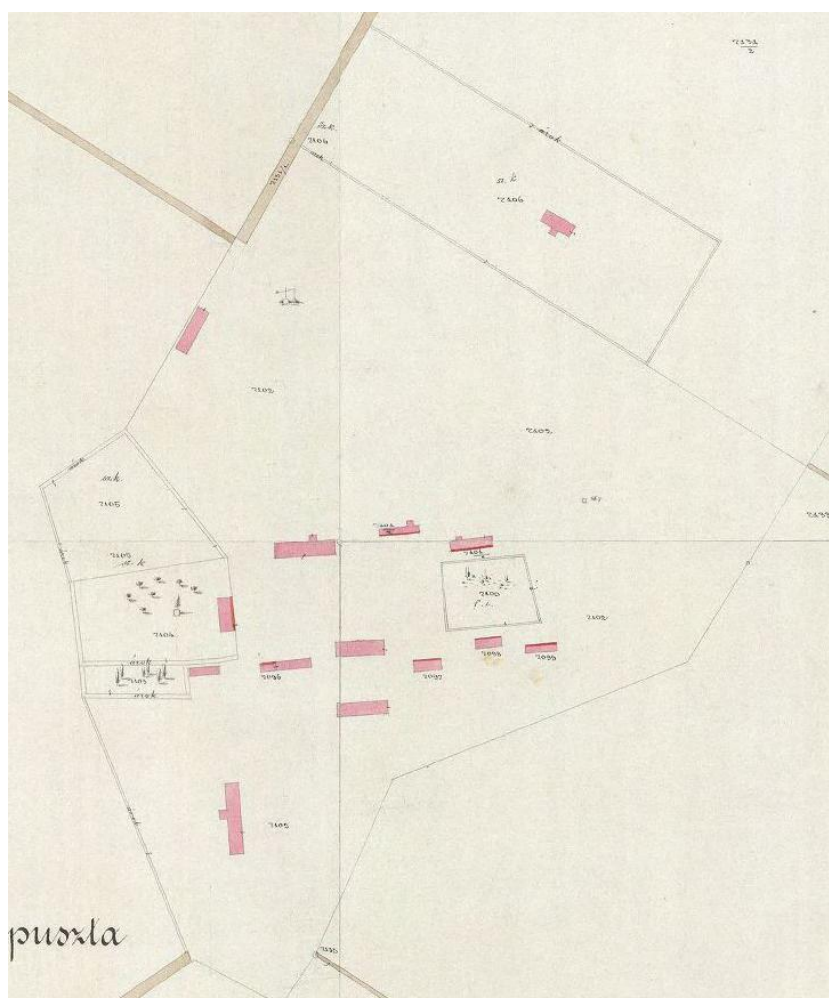
41. kép Kengyel, Baghy major (4)

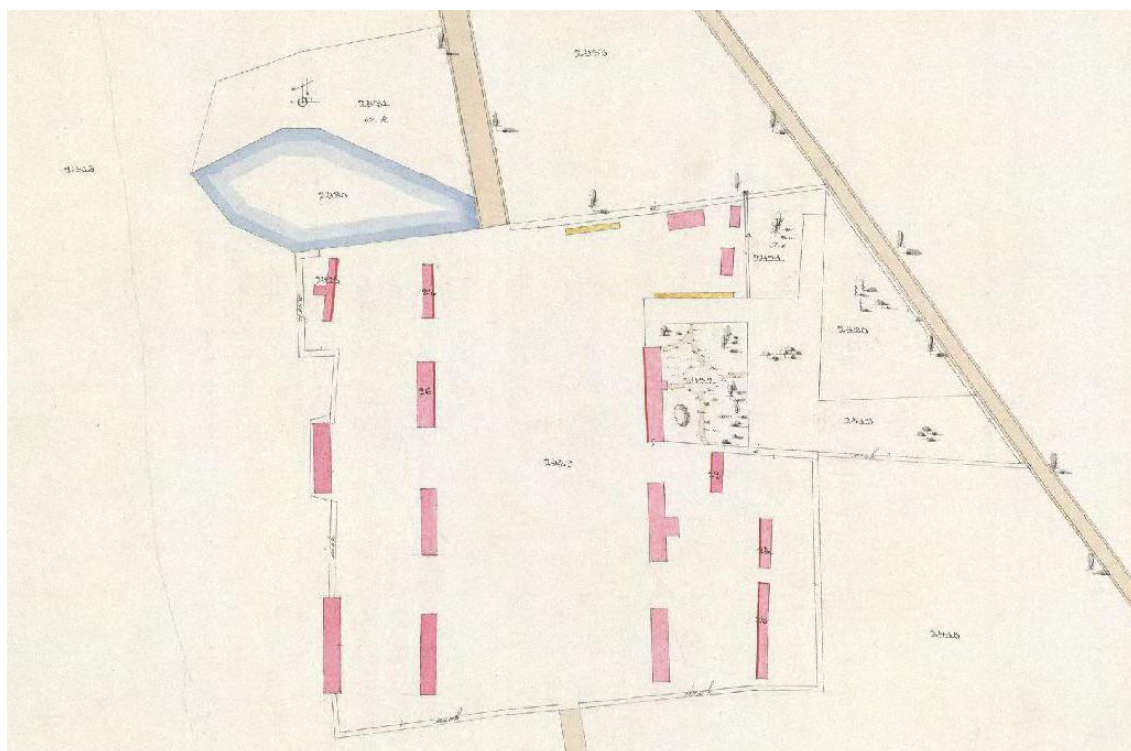
42. kép Kengyel, Harkányi major (4)

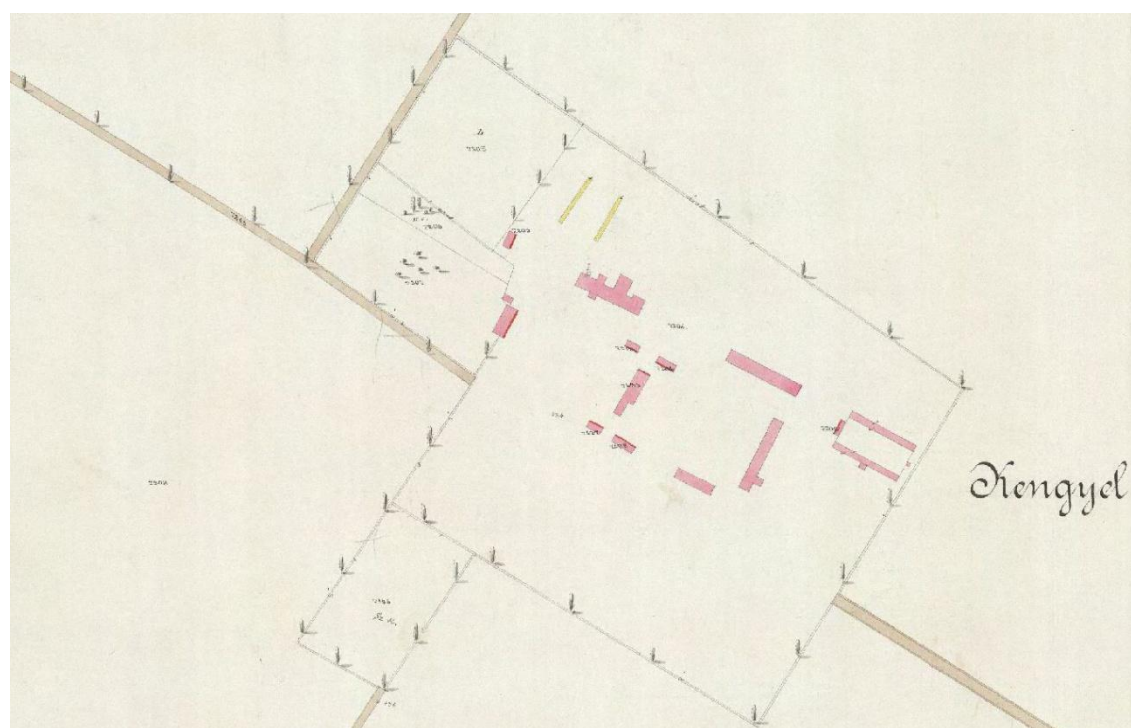
43. kép Rákócziújfalú, Sváb major (4)

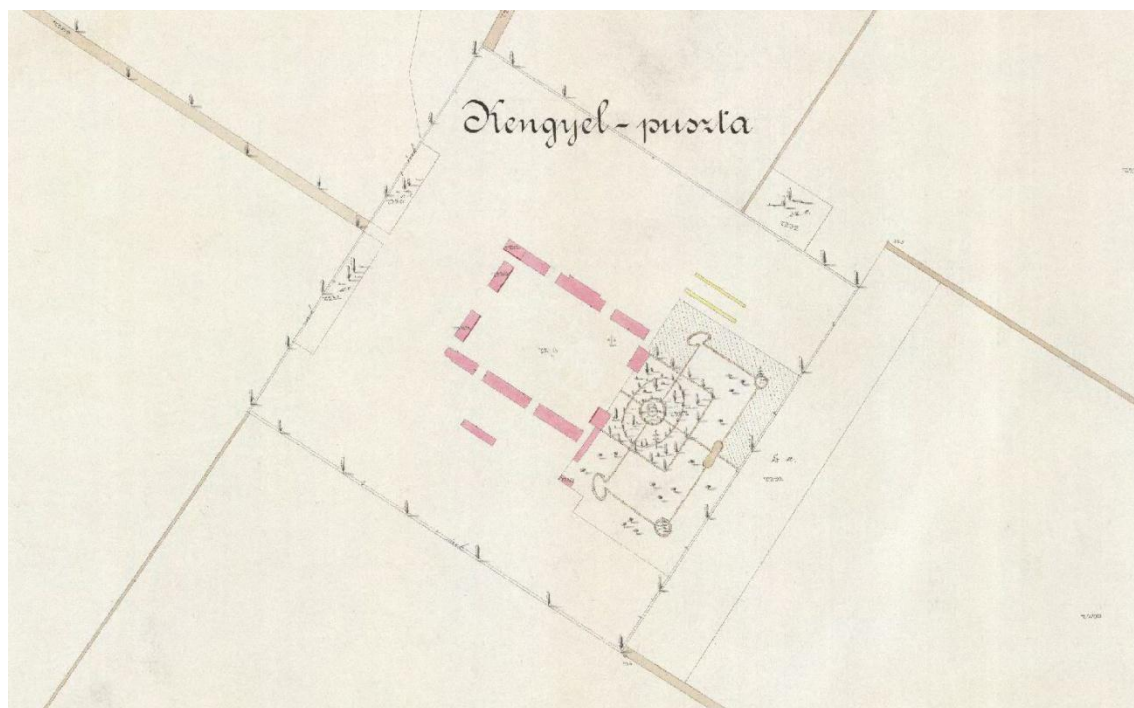
44. kép Kengyel, Almássy major (4)

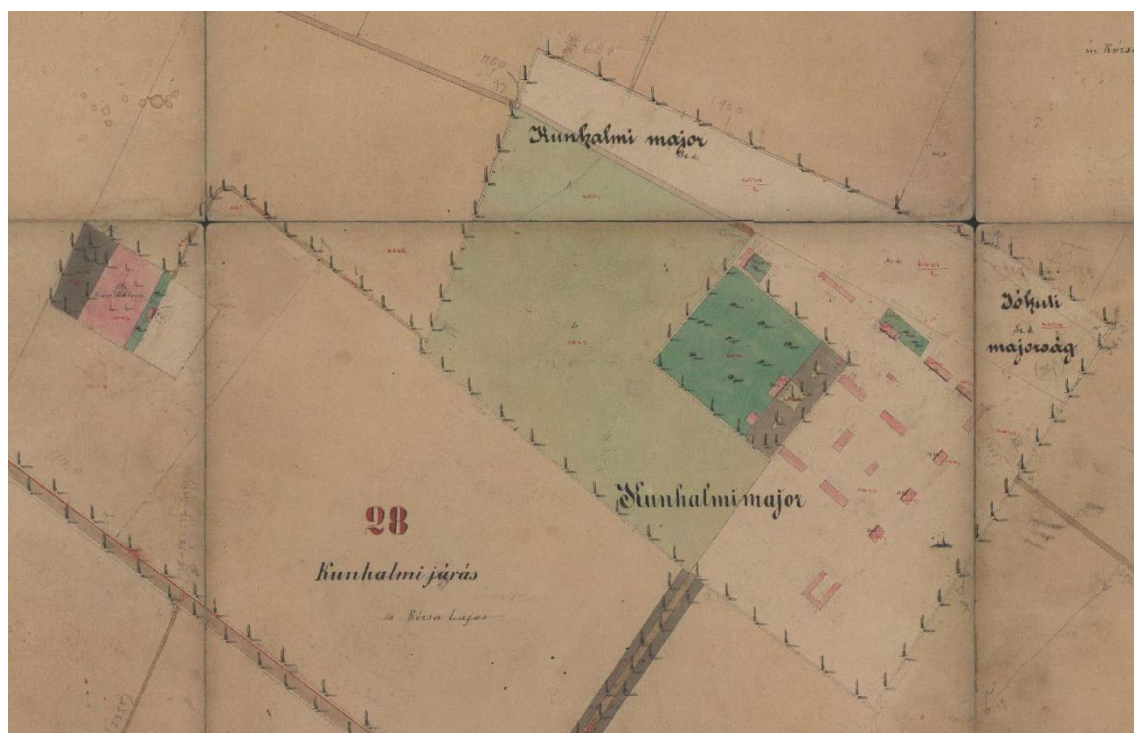
45. kép Örményes, Keppich major (4)

46. kép Kengyel, Montagh major (4)

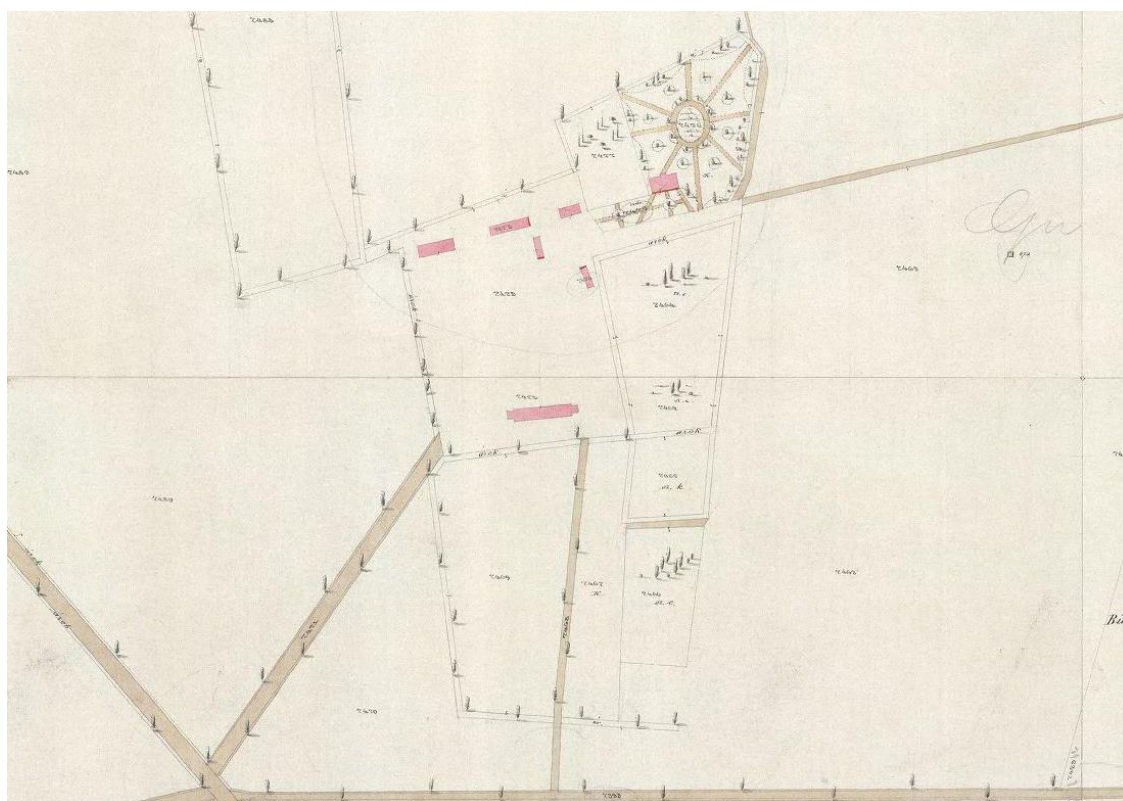
47. kép Tiszatenyő, Jurenák major (4)

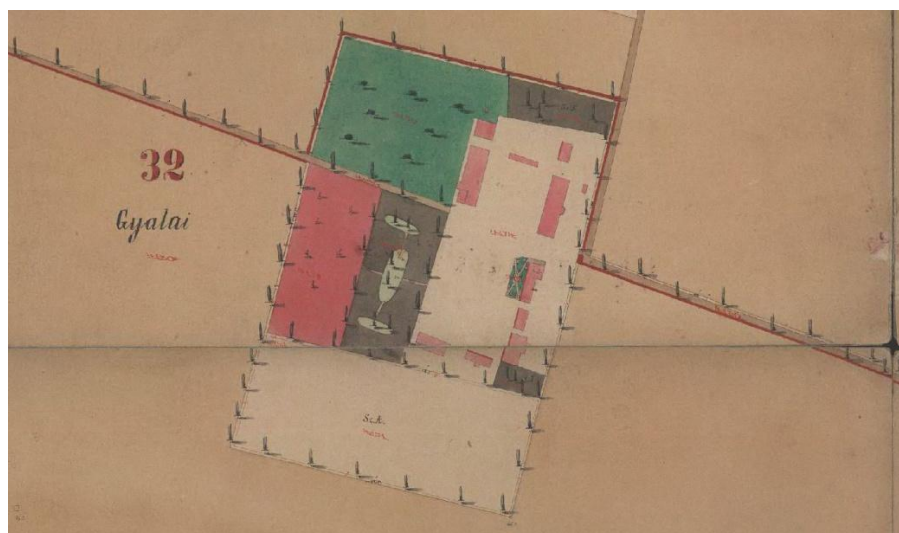
48. kép Tiszaöldvár, Kunhalmi major (4)

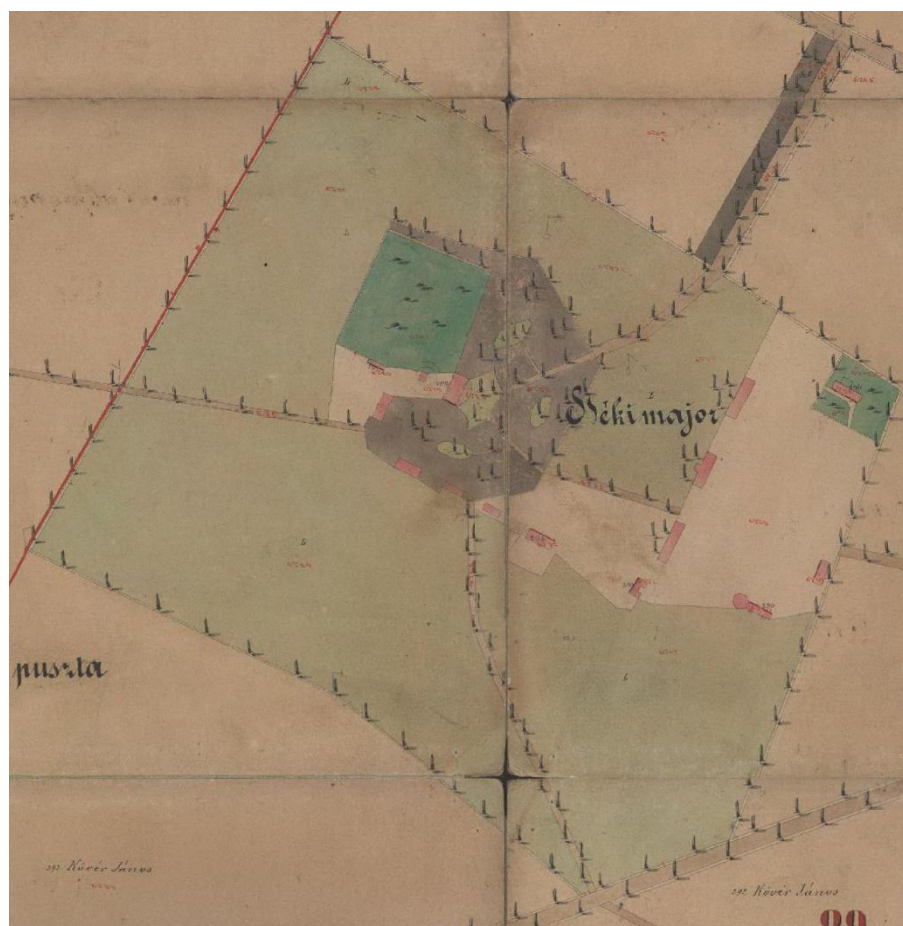
49. kép Martfű, Keszleff major (4)

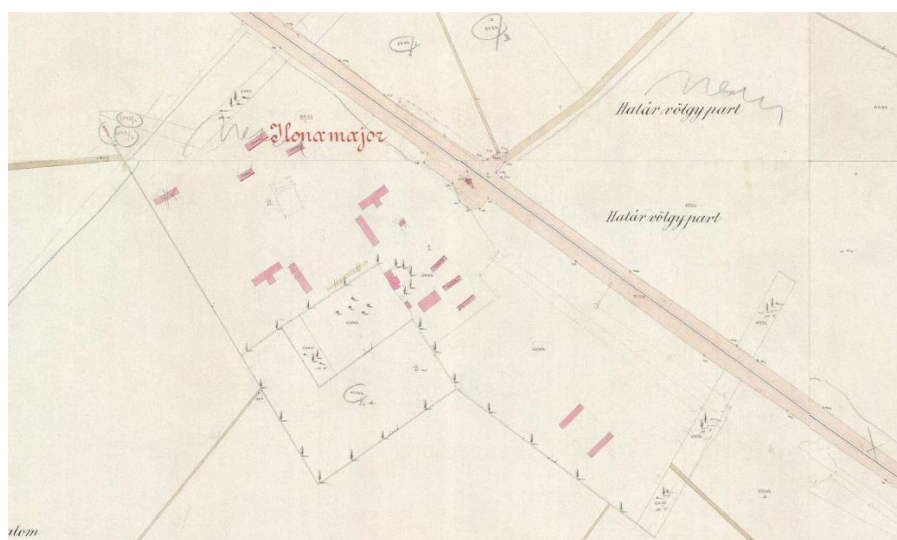
50. kép Törökszentmiklós, Almássy major (4)

51. kép Kungyalu, Gyulai major (4)

52. kép Mezőhék, Heki major (4)

53. kép Tiszatenyő, Ilona major (4)

54. kép Rákóczi falva, Gorové major (4)

9. Felhasznált irodalom

- [1] http://hu.wikipedia.org/wiki/Magyar_t%C3%B6rt%C3%A9nelem - cite note-1
- [2] Ember Győző, Heckenfast Gusztáv – Magyarország története 1686-1790 519. old 1989 Budapest
- [3] Györffy István: Alföldi népélet 323-324. old 1983 Budapest
- [4] Mérei Gyula: Magyarország története 1790-1848 (368-371 old)
- [5] Cs. Dobrovits Dorottya: Építkezés a 18. századi Magyarországon, 1983 Budapest, 11-13. oldal, 16-21. oldal, 8-37. oldal,
- [6] Makkai László: Paraszti és majorsági mezőgazdasági termelés a XVII. században (Bp.–Gödöllő, 1957)
- [7] Maksay Ferenc: Parasztság és majorgazdálkodás a XVI. századi Magyarországon (Bp., 1958)
- [8] Mendöl Tibor: Általános településföldrajz (Bp., 1963)
- [9] (Groffits Gábor: Gazdasági építészet, Budapest 1911, 338-342. oldal)
- [10] Szentí Tibor: A hódmezővásárhelyi tanyatelkek beépítettsége, in: Ház és ember, A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve, Szentendre, 2001, 115-160.
- [11] (Reischl Gábor, Mezőgazdaság és építészet 21. old), Terc,

10. Képjegyzék

- (1) Csibrány István gyűjtéséből
- (2) <http://www.szantodpuszta.click.hu/legi.jpg>
- (3)
http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Mako_monografia_sorozat/pages/monografia_3/001_a_csanadi_regio.htm
- (4) <http://www.archivportal.arcanum.hu/kataszter/>
- (5) Saját fotó.
- (6) <http://maps.google.hu/> alapján szerkesztett saját készítésű térkép.
- (7) <http://www.archivportal.arcanum.hu/kataszter/> alapján készített saját rajzok.
- (8) Pesti Napló 1928. Június. 24-ei számából
- (9) Pesti Napló 1928. Július. 8-ai számából
- (10) <http://www.muemlekem.hu/muemlek?id=6066>
- (11)
http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Ulles/pages/014_tanyak_a_homokon.htm
- (12) Hans Issel die Landw. Baukunde, 72-73. oldal
- (13) Saját rajz.